

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Odsjek za historiju

Počeci proizvodnje piva u Bosni i Hercegovini i provođenje  
osmanskih reformi u drugoj polovini XIX stoljeća

(završni diplomski rad)

Student: Harun Hasečić

Mentor: prof.dr. Edin Radušić

Sarajevo, septembar 2018.

# Sadržaj

<b>1.Uvod.....</b>	<b>2</b>
<b>2.Reforme.....</b>	<b>6</b>
<b>2.1.Hatti šerif od Gülhane.....</b>	<b>7</b>
<b>2.2.Omer–paša Latas.....</b>	<b>12</b>
<b>2.3.Hatti humajun.....</b>	<b>17</b>
<b>2.4.Reforme Šerif Topal Osman–paše.....</b>	<b>19</b>
<b>3.Počeci proizvodnje piva u Bosni i Hercegovini.....</b>	<b>30</b>
<b>3.1.Pijenje alkohola.....</b>	<b>30</b>
<b>3.2.Duh reformi i alkohol .....</b>	<b>31</b>
<b>3.3.Otvaranje pivare.....</b>	<b>33</b>
<b>3.4.Točenje i uživanje piva.....</b>	<b>37</b>
<b>4.Zaključak.....</b>	<b>40</b>
<b>5.Literatura.....</b>	<b>43</b>

## 1. UVOD

Devetnaesto stoljeće predstavlja vrlo buran period za historiju Bosne pod vladavinom Osmanske države. Osmanska država u tom periodu prolazi kroz unutrašnju krizu koja se reflektira i na prostor Bosne. U XIX stoljeće Bosna ulazi nastavljajući tradicionalni klasični osmanski sistem, a potom se tradicionalni sistem mijenja proglašenjem Hattišerifa od Gülhane.

U ovom radu najpre ćemo nastojat da prikažemo kako su osmanske reforme u drugoj polovini XIX stoljeća počele da se sprovode u Bosni i na koji način je društvo to prihvatilo te kakve su posljedice donijele reforme. S obzirom na to da se pojava proizvodnje piva prvi put javlja na ovom prostoru baš u ovo vrijeme, u drugom dijelu rada konkretnije će se raspravljati o počecima proizvodnje piva i uticaju reformske atmosfere na poslovanje u ovoj oblasti ljudske djelatnosti. Jedno od ključnih pitanja koje se postavlja u ovom radu je na koji način su reforme otvorile prostor za proizvodnju piva i kako se proizvodnja piva uklapala u ili nadopunjavala sprovođenje reformi na bosanskohercegovačkoj teritoriji.

Metodološki ovo istraživanje ima za cilj da se korištenjem hronološke, tematske, deskriptivne i komparativne metode, kao i upotrebom historiografskih podataka a na osnovu dostignutih naučnih saznanja dođe do sinteze konkretnih saznanja o počecima proizvodnje piva i suodnosu sa osmanskim reformama u Bosni. Vjerodostojni podaci iz izvora i literature će se analizirati i povezivati u jednu cjelinu.

U bosanskohercegovačkoj kao i stranoj historiografiji ova tema je slabo istražena. Naime, vrijeme reformi jeste istraženo, međutim, o samim počecima proizvodnje piva u Bosni, i, shodno tome, o vezi ovog procesa koji se hronološki poklapa sa periodom uvođenja reformskih mjera je malo pisano. Jako malo je pisano o pivarama u Sarajevu, Banja Luci i Prijedoru u osmanskom periodu za razliku od austro-ugarskog i jugoslavenskog perioda. Od autora koji su se bavili počecima proizvodnje piva u Bosni istakao bih djelo Refika Hodžića

„Sarajevska pivara 1864-1989.“<sup>1</sup> kao i djelo Koste Mandića „Iz starog Sarajeva : Prva pivara u Sarajevu godine 1864.“<sup>2</sup> jer nam daju opštu sliku događaja o početku rada prve pivare u Sarajevu. Ova djela su nam značajna jer daju informacije o osnivaču, godini, toku te završetku rada sarajevske pivare. U radu je korišteno i djelo Muhameda A. Mujića „Prilog proučavanju uživanja alkoholnih pića u Bosni i Hercegovini pod osmanskom vlašću“<sup>3</sup> gdje nam autor daje informacije o počecima uživanja alkoholnih pića bosanskohercegovačkog stanovništva pod osmanskom upravom. Također, veliki broj domaćih autora bavio se problematikom vezanom za političke reforme u drugoj polovini XIX stoljeća u Bosni i njihovom uticaju na društvena kretanja. Među brojnim autorima koji su se bavili tanzimatskim periodom u Bosni važno djelo je „Uređenje bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine“ Ahmed S. Aličića<sup>4</sup> gdje nam autor općenito daje sliku promjena koje se javljaju unutar bosanskohercegovačkog društva a koje su od krucijalnog značaja za cjelokupno stanovništvo. Korisna su i djela autora Hamdije Kreševljakovića; „Izabrana djela I,“ „Izabrana djela II,“ „Izabrana djela IV : Prilozi za Političku Istoriju Bosne i Hercegovine u XVIII i XIX stoljeću“.<sup>5</sup> U ovim djelima nalaze se značajne informacije o esnafima u ovom periodu, kao i o ekonomskim reformama koje se sprovode u Bosni. Također, za historiju Bosne u XIX stoljeću veoma značajna su i djela autora Galiba Šljivo, „Bosna i Hercegovina 1861.-1869.“ kao i „Bosna i Hercegovina 1869. - 1878.“ te „Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću u spisima stranih izvještača.“<sup>6</sup> U ovim djelima pronalazimo značajne podatke o akciji Omer-paše Latasa, počecima građenja drumova te upravi Šerif Osman-paše. U djelima autora Kemala Hrelje; „Industrija Bosne i Hercegovine do kraja Prvog svjetskog rata, te „Privredna Istorija. Dio 2, Kapitalizam“<sup>7</sup> nalazimo informacije vezane za privredu, ekonomiju, saobraćaj, pojavu prvih kapitalističkih manufaktura u Bosni. U radu je korišteno i djelo autora Iljasa Hadžibegovića „Postanak

---

<sup>1</sup>Refik Hodžić, *Sarajevska pivara 1864-1989*, Sarajevska pivara, Sarajevo, 1989.

<sup>2</sup>Kosta Mandić, „Iz starog Sarajeva : Prva pivara u Sarajevu godine 1864.“, *Jugoslavenski list*, br. 120, 25. maja 1930.

<sup>3</sup>Muhamed A. Mujić, *Prilog proučavanju uživanja alkoholnih pića u Bosni i Hercegovini pod osmanskom vlašću*, Orijentalni institut u Sarajevu : Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1955.

<sup>4</sup>Ahmed S. Aličić, *Uređenje bosanskog ejaleta od 1789. do 1878.*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1983.

<sup>5</sup>Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela I*, „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1991; Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela II*, „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1991; Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela IV : Prilozi za Političku Istoriju Bosne i Hercegovine u XVIII i XIX stoljeću*, „Veselin Masleša“, Sarajevo 1991.

<sup>6</sup>Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1861.-1869.*, Planjax, Tešanj, 2005; Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1869.-1878.*, Planjax, Tešanj, 2008; Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću u spisima stranih izvještača*, Planjax, Tešanj, 2008.

<sup>7</sup>Kemal Hrelja, *Industrija Bosne i Hercegovine do kraja Prvog svjetskog rata*, Savez društava ekonomista Jugoslavije, Beograd, 1961; Kemal Hrelja, *Privredna Istorija. Dio 2, Kapitalizam*, „Branko Đonović“, Beograd 1963.

*radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914. godine*<sup>8</sup> u kojem se nalaze podaci o privrednim prilikama u Bosni posljednjih decenija osmanske uprave. Za brojne promjene koje je reformski period donio u vojnom aspektu značajno nam je djelo autora Ibrahima Tepića „*Osmanska vojska i policija u bosanskom vilajetu od 50 – ih do 70 – ih godina XIX vijeka ( Prema podacima iz sovjetskih arhiva)*“.<sup>9</sup> Također, ovaj period je donio i nove građevine po uzoru na evropski stil koje se javljaju a kroz djelo Roberta J. Donie „*Sarajevo: biografija grada*“<sup>10</sup> možemo to najbolje sagledati. Glavni doprinos rada je pogled na početak proizvodnje piva i povezivanje toga sa historijskim kontekstom, to jest raznim aspektima reformi.

U prvom dijelu rada govorit ćemo o počecima reformi u Bosni koje počinju donošenjem Hatti šerifa od Gülhane kao jednog od najvažnijih reformskih akta. Njegov značaj je u tome što sadrži bitne građanske principe koji se odnose na cjelokupno stanovništvo Osmanske države, pa tako i Bosne. To će nam omogućiti da kroz rad pratimo kako se društvo mijenja, te koliko brzo se sprovode reformski zakoni. Međutim, zbog nemogućnosti sprovođenja reformi, prije svega vojne, osmanske vlasti će poslati Omer-pašu Latasa. Latas će poraziti bosanske prvake i otkazati državnu zaštitu esnafima. Njegova akcija će imati velike posljedice za cjelokupno stanovništvo Bosne. Od velikog značaja za ovaj dio rada je prikazati društvene promjene koje se javljaju u ovom periodu nakon Hatti šerifa od Gülhane. Naredno poglavlje će se odnositi na uključivanje velikih sila i njihov odnos prema stanju u Osmanskoj državi i Bosni. Odnos velikih sila se uglavnom bazirao na položaj kršćanskog stanovništva, pa ćemo u radu sagledati koje promjene donosi Hatti humayun i kakav položaj uživaju kršćani.

U radu pratimo i reforme Šerif Topal Osman-paše koje su od krucijalne važnosti za bosanskohercegovačko društvo. Prije svega u ovo doba pivo počinje da se proizvodi i javljaju se političko-ekonomske, kulturne, privredne i administrativne promjene.

U drugom krupnom dijelu rada govorit ćemo o historijatu početaka proizvodnje piva u Bosni. Te će se navesti faktori koji su stvorili uslove za proizvodnju piva; dokučiti koji su to

---

<sup>8</sup>Iljas Hadžibegović, *Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914. godine*, Svjetlost, Sarajevo, 1980.

<sup>9</sup>Ibrahim Tepić, *Osmanska vojska i policija u bosanskom vilajetu od 50 – ih do 70 – ih godina XIX vijeka ( Prema podacima iz sovjetskih arhiva )*, Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1986.

<sup>10</sup>Robert J. Donia, *Sarajevo: biografija grada*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2006.

uopće bili motivi početka proizvodnje piva. Događaji će se i pitanja odnosa vlasti u početku i daljem toku proizvodnje piva u Bosni. O uticaju reformi na proizvodnju piva nije se mnogo govorilo, pa će se kroz ovaj rad pokušati rasvijetliti, odnosno doći do najvjerojatnijih mogućih rješenja nekih nedoumica i nerasvijetljenih pitanja, onoliko koliko to dostupni izvori i literatura omogućuju, te prikazati promjenu koja nastaje proizvodnjom piva, što će imati značajnu ulogu za dalji tok razvoja bosanskohercegovačke manufakturne djelatnosti i kasnije industrije.

## 2. REFORME

Početak XIX stoljeća Osmanska država se suočava sa unutrašnjom društveno - političkom krizom. Ta kriza odražava se u gubljenju teritorija, jakoj korupciji u državnom aparatu, pojavi neposlušnih državnih službenika itd. Opadanje osmanske vlasti i dodatni trošak za sprovođenje reformskih zamisli praćeni su pojačanom eksploatacijom seljaštva zbog čega se ono često bunilo, osobito u XIX stoljeću.<sup>11</sup>

Zbog navedenih i drugih uzroka javljaju se pokušaji reformisanja osmanskog sistema državne vlasti. Sultan Selim III je prvi koji je pokušao da sprovede određene reformske procese (npr. ukidanje glomazne i skupe janjičarske organizacije), ali u tome nije uspio zbog unutrašnjeg otpora i komplikovane vanjsko - političke situacije. Bolje uslove za sprovođenje reformi imao je sultan Mahmud II. On je uspio 1826. godine da ukine janjičarski korpus i da obrazuje novu vojsku koja se zvala pobjedonosna muhamedanska vojska. U Bosni do ukidanja janjičara došlo je 1827. godine. Nakon toga, slomivši pokret za autonomiju 1831 – 32., ukinuo je ajanski i kapetanski sistem i stvorio sistem muselimpluka.<sup>12</sup>

Međutim, kao početak pravog reformskog procesa se uzima izdavanje reformskog akta Tanzimati hayriyye u historijskoj nauci poznatog kao Hattıserif od Gülhane. Time je započelo novo doba u osmanskoj historiji poznato kao reformsko doba ili Tanzimat.

---

<sup>11</sup>Enciklopedijski leksikon Mozaik znanja. Tom 5, Istorija [redaktor i urednik Radovan Samardžić], Interpres, Beograd, 1970, 96.

<sup>12</sup>Aličić, Uređenje bosanskog ejaleta; Ahmed S. Aličić, Pokret za autonomiju Bosne od 1831.-1832. godine, Orijentalni institut, Sarajevo, 1996; Avdo Sućeska, Ajani : prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka, Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1965; Kreševljaković, Izabrana djela I.

## 2.1. Hatti šerif od Gülhane

Godine 1839. proklamovana je deklaracija o reformama poznata kao Hattišerif od Gülhane. Odredbe koje su sadržane u ovom fermanu, nisu bile u formi zakona nego se u uvodnom dijelu naglašavalo da je Osmanska država uspjela da postigne veliku moć i prosperitet zahvaljujući sprovođenju odredbi iz šerijatskog prava. Dalje se navodi da zbog različitih uzroka u zadnjih sto pedeset godina u mnogim slučajevima unutar društva se ne poštuje šerijat kao ni drugi zakoni, pa država propada, a njenu moć postepeno zamjenjuje slabost i siromaštvo.<sup>13</sup> Da bi se to državno i društveno stanje popravilo sultan Abdul-Medžid je izdao Hattišerif od Gülhane. Potrebno je bilo donijeti zakone koji će to ostvariti, pa su se ti novi zakoni zasnivali na sljedećim principima:

- zaštite časti, života i imetka,
- regulisanje poreskog sistema i ubiranje poreza,
- regulisanje vojne obaveze na način koji će odrediti način mobilisanja i dužinu trajanja službe
- ravnopravnost svih podanika bez razlike na vjeru i klasu

Ako analiziramo ove principe Hattišerifa od Gülhane u njemu se naglašava da je zaštita časti, života i imetka najuzvišenija u svijetu. Ukoliko su čovjeku ugroženi život, imetak i čast on će biti nelojalan prema državi i društvu, dok naprotiv ako su zaštićeni on će lojalno služiti državi. Fermanom je prihvaćena jednakost svih podanika Osmanske države u socijalnom, pravnom i imovinskom pogledu.<sup>14</sup> Pitanje poreza je svakako od velikog značaja za cijeli državni sistem. Zato što porez predstavlja izvor finansijskih sredstava kako za vojsku tako i za druge državne izdatke. Stoga, je bilo itekako bitno riješiti to pitanje jer je porez često padao u ruke zakupaca i to je uzrokovalo neredu unutar društva. Sa Hattišerifom od Gülhane svakom podaniku Osmanske države određen je porez prema njegovom imovnom stanju i nije se smio ni od koga uzimati u višem iznosu. Uredbe su sprovodile nove promjene vezane za porez, onemogućavale su sistem salijane (godišnjeg zakupa), sistem tekalifa (izvanrednog oporezivanja), ali to se nije odnosilo na desetinu i džizju obaveze propisane šerijatom. Naredni princip odnosi se na pitanje vojske koju je trebalo regulisati na način koji će obuhvatiti mobilisanje i dužinu vojnog roka. U pogledu vojne službe do Hattišerifa od

---

<sup>13</sup>Hattišerif od Gjul-hane (Džrjavne uredbe), *Bosanski prijatelj : časopis saderžavajući potrebite, koristne i zabavne stvari*, Svezak II., Zagreb, 1851, 207-211.

<sup>14</sup>Ekmeleddin Ihsanoglu, *Historija osmanske države i civilizacije II*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2004, 31.



Gülhane nije se gledalo na brojno stanje pokrajina Osmanske države, iz nekih se uzimalo previše, iz nekih premalo vojnika. A vojnici su u službi ostajali do kraja života. Proglašenjem Hattišerifa od Gülhane ustanovljeno je da se iz svake pokrajine uzima broj vojnika odgovarajući broju stanovnika, a vojna služba ograničena je na 4 do 5 godina službovanja.

Ukoliko posmatramo princip ravnopravnost svih podanika bez razlike na vjeru i klasu da se vidjeti da je ta odredba najvažnija za društvo. „*Primijenjeno na zbilju Osmanske države, to je značilo ukidanje posebnih povlastica i obaveza različitih vjerskih skupina koje su dotad manje ili više mirno živjele zajedno unutar granica države.*“<sup>15</sup> Dakle, u Osmanskoj državi ovo je bila značajna promjena unutar društvenog sistema, zato što je na ovaj način učinjen veliki korak u izjednačavanju stanovništva. Jedan od ciljeva reformi bio je da Osmanska država od čisto teokratske ide ka građanskoj državi. To znači da više nema razlika među klasama, da svi budu jednaki, to jest od društva tolerancije postati društvo ravnopravnosti i jednakosti.

Međutim, nije svo stanovništvo bilo za reforme. Postojali su unutrašnji problemi u Osmanskoj državi. Prije svega, vodećim društvenim strukturama: spahijama, ulemi i drugim, ne odgovaraju promjene, odgovara im trenutno stanje. Primjer: spahije se trebaju ukinuti i postati rediva (-rezervna konjica) a njihovi timari da pređu u državno vlasništvo; po ulemi reforme udaraju na temelje islama, prave od osmanske države nemuslimansku državu.

Struktura Hattišerifa od Gülhane pokazuje nam da se on nametao kao osnovni državni zakon ili „ustav“. Nagovjestio je sasvim nove društvene i političke odnose u državi. Također, potvrdio je prirodna ljudska prava, jednakost i sloboda vjere, te jedinstveno oporezivanje svih podanika. Na taj način postavljeni su osnovi za donošenje novih zakona i obrazovanje institucija, koje bi zadovoljavale drugačije potrebe države i naroda. Reforme su bile diktirane iz centra Osmanske države. Struktura vlasti bila je klasična sve do proglašenja Hattišerifa od Gülhane 1839. godine, kada je ukinut klasični osmanski sistem-timarsko-spahijski sistem.<sup>16</sup> Ali u Bosni stanje ostaje isto do akcije Omer-paše Latasa 1851. godine. Spahije su ostale kao rediva (rezervna konjica). Tek sa dolaskom Omer-paše Latasa dolazi do sprovođenja reformi u Bosni.

---

<sup>15</sup> Suraiya Faroqhi, *Sultanovi podanici kultura i svakodnevnica u osmanskom carstvu*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2009, 297.

<sup>16</sup> Aličić, *Uređenje bosanskog ejaleta*, 56.

U nastupajućem periodu nakon proglašenja Hattišerifa od Gülhane počele su se sprovoditi odredbe i stvarati podsticajni okviri za uspostavljanje i donošenje zakona. Formirana su upravna vijeća koja su pomagala i kontrolirala rad lokalne uprave u duhu reformi. Narodi svih konfesija su učestovali u sastavu vijeća. Nakon što se formirao državni savjet na Porti, formirani su savjeti u sjedištima vilajeta sandžaka i kaza te je bosanski valija Ćamil-paša 1845. godine otpočeo osnivanje savjeta u sjedištu bosanskog ejaleta kao i u sjedištima sandžaka i kaza tog ejaleta. Po njegovoj izdatoj uredbi ti savjeti su se zvali Medžlisi šura i sastojali se od 13 članova.<sup>17</sup>

U ovo doba pravni sistem Bosne se počeo približavati kontinentalno-evropskoj pravnoj tradiciji. Važnu ulogu u tom procesu odigralo je osmansko reformirano (tanzimatsko) pravo. S Hattišerifom od Gülhane osmansko državno pravo se modernizuje, sekularizuje i pozapadnjava. U periodu tanzimata doneseni osmanski zakoni nastali su kao rezultat dva zakonodavna metoda. Prvi metod je bio sistematiziranje i prerada postojećeg prava zasnovanog na temelju šerijata i kanunskog prava. Na taj način nastali su: Krivični zakon od 1840. godine, Zakon o zemljišnoj svojini od 1858. godine i Osmanski građanski zakonik (Medžella) izdavan od 1869 do 1876. godine. Drugi metod sastojao se u recipiranju evropskih, uglavnom francuskih zakona. Ovim metodom reformirano je krivično pravo (Krivični zakon od 1858.), trgovačko pravo, pravo državljanstva, te veliki dijelovi procesnog prava.<sup>18</sup> Tanzimatski zakoni objavljeni su u službenom osmanskom zborniku zakona pod nazivom Düstur (Kodeks), te su prevedeni na francuski jezik. Tanzimatsko pravo ostalo je u Bosni i nakon 1878. godine.

Veliki reformni akt Tanzimati-hajrije sultana Abdul-Medžida nije odmah ostavio trag u Bosni. Međutim, historičari naglašavaju da su ove reforme manjkale u tome što se nije obraćala pažnja na ekonomski položaj podanika. Reforme su vidljive u pogledu vjerskih sloboda, što se očituje u naglom povećanju zahtjeva i odobrenja za podizanje vjerskih objekata.

Sultan je 1841. godine izdao Kazneni zakon. On je imao zadatak da štiti prava stanovnika Osmanske države koja su donesena Hattišerifom od Gülhane. Oni koji budu protiv

---

<sup>17</sup>Vidi više: Aličić, *Uređenje bosanskog ejaleta*, 58.

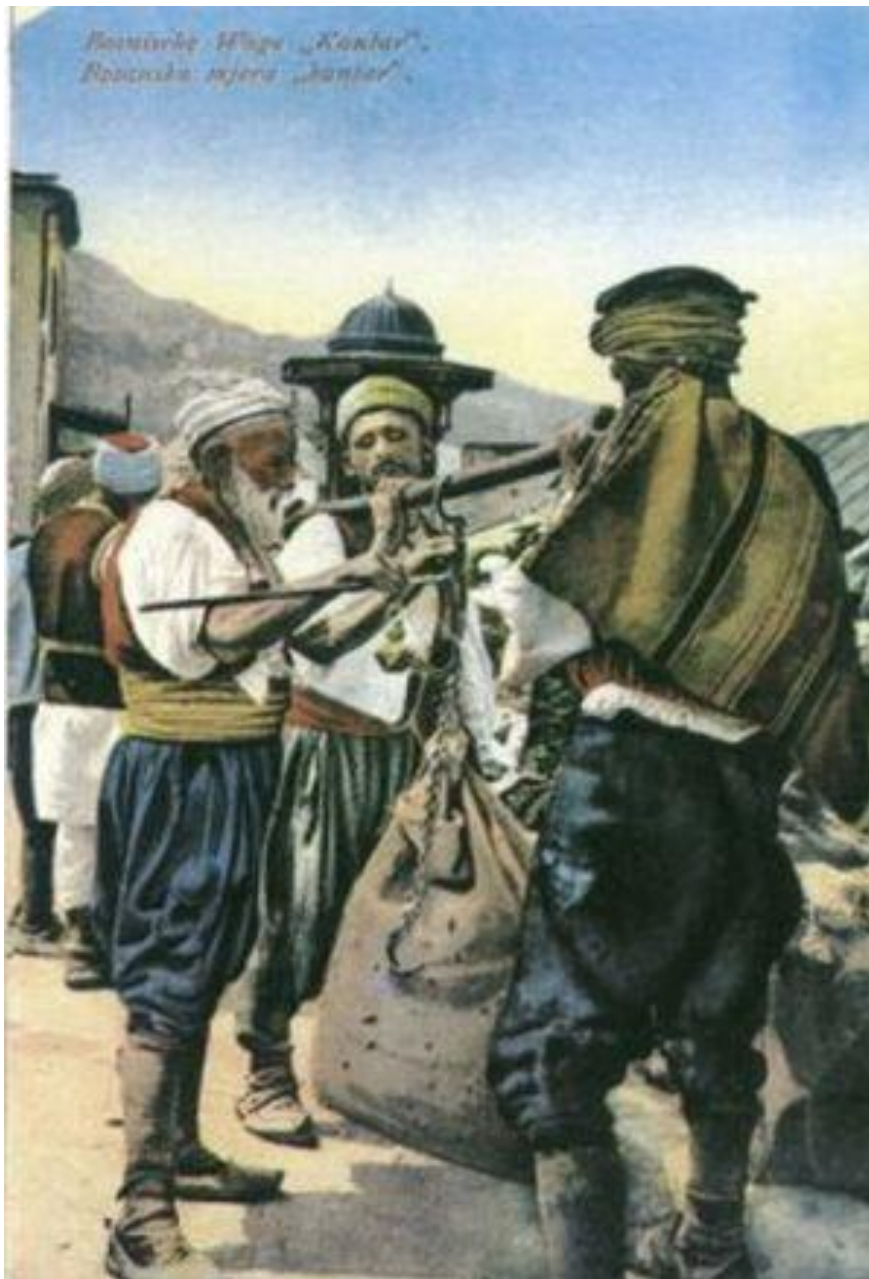
<sup>18</sup>Mehmed Bečić, *Osmansko tanzimatsko pravo i austrougarski pravni poredak u Bosni i Hercegovini*, Anali Pravnog fakulteta u Zanicu, br. 12, god. 6, Zenica, 2013, 190.

zakona postupali bit će određenim kaznama kažnjeni.

U ovo doba javlja se i prva manufaktura. To je bila prva pilana industrijskog tipa, a podigli su je 1846. godine austrijski državljani E. A. Schonefeld, K.W. Andre i tršćanski trgovac Rudolf Kugler u Zatonu na rijeci Buni na dozvolu Ali-paše Rizvanbegovića.<sup>19</sup> Odlukom Hattišerifa da stanovništvo Osmanske države bude jednako u svim sferama društvenog života uočavamo da Osmanska država teži da bude građanska a ne teokratska država. Okrenuta je sve više ka zapadu i drugačijem načinu društvenog i privrednog života. Svi ti historijski procesi su otvorili mogućnost za manufakturnu proizvodnju, pa između ostalog i proizvodnju alkoholnih pića.

---

<sup>19</sup>Hadžibegović, *Postanak radničke klase*, 20. Druga pilana podignuta je 1855. godine u Podgracima na rijeci Vdbaškoj. A treća je podignuta 1870. godine na rijeci Krupi kod Pazarića. Isto.



**Slika 1** Trgovanje na svakom mjestu i koraku

<http://portal.skola.ba/start/Desktopdefault.aspx?tabid=299&id=3138>

09.05.2018.

## 2.2. Omer-paša Latas

Već je spomenuto da i poslije donošenja Hattišerifa od Gülhane stanje u Bosni ostaje slično kao u prethodnom periodu. Reforme se stvarno u Bosni počinju sprovoditi tek od 1851. godine. Latas je nasilnim putem ukinuo spahijski sistem 1851. godine u Bosni, a potom je sproveo regrutaciju bosanskih muslimana.<sup>20</sup> Uveo je armiju dobrovoljaca pod nazivom bašibozuci. Oni su se zadržali sve do 1864. godine kada se uvodi profesionalna modernizovana vojska o čemu će se detaljnije govoriti u nastavku. Značajno je i to da je u ostalim dijelovima carstva spahijski sistem ukinut 1839. godine.

Glavni eksponent reformskih procesa centralne vlade u Bosni je Omer-paša Latas.<sup>21</sup> On je došao u Sarajevo 11. jula 1850. godine sa velikom vojničkom pratnjom i istočnjačkom paradom, u kojoj bijahu ponajviše Poljaci, Mađari i drugi.<sup>22</sup> U XIX stoljeću Sarajevo je bilo poznato kao centar odlučnog otpora osmanskim reformama. Otpor koji je vladao protiv sprovođenja reformi Latas je uspio ubrzo da riješi tako što je uklonio organizatore, neke je pobio a neke protjerao. Nakon toga, posvetio se daljem toku reformskih procesa. Latas je početkom avgusta 1850. godine pročitao u Sarajevu ferman o „tanzimati hajrije“, niko nije protestovao protiv toga. Ali i pored fermana Bosna se nije pokorila državnom nadzoru.<sup>23</sup>

Tokom perioda Latasevih reformi vlasti u Bosni je najviše bilo bitno prihvaćanje vojne obaveze od strane bosanskih Muslimana. Njihov otpor je doveo do oružane akcije maršala Latasa. Latas je 1850. godine u pratnji tridesetak viših oficira i 8000 redovne vojske i 34 topa krenuo da uguši otpor bosanskih Muslimana u čemu je uspio.

No, što se reformi tiče uspio je sprovesti samo neke teritorijalne i personalne promjene u ejaletu. Tako je sandžake bosanskog ejaleta pretvorio u kajmekamluke, koji su teritorijalno odgovarali ranijim sandžacima. Na teritoriji novopazarskog sandžaka je sproveo promjene u nešto višoj mjeri. Na čelu upravnih jedinica je smijenio domaće ljude postavljajući Osmanlije

---

<sup>20</sup>Tepić, *Osmanska vojska i policija*, 94.

<sup>21</sup>Poznati bosanski književnik fra Jukić posvećuje drugu svesku svog „*Bosanskog prijatelja*“ Omer-paši kao provodiocu reformi. Omer-paša je rođen 1806. godine u selu Janja Gora, općine Plaški, kao sin nadporučnika. Zvao se tada Mihajlo Latas. Došavši u Bosnu, u Banja Luci je u kući Hadži Ali-age Boića prešao na islam i uzeo ime Omer.

<sup>22</sup>Sarajevo almanah pregleda (urednici J.Kršić i J. Kušan), Mehmed Zilčić, *Dolazak Omer paše Latasa u Sarajevo*, Sarajevo: Pregled, Sarajevo, 1928, 3.

<sup>23</sup>Sarajevski kompas – *Činovničke trgovačke i obrtničke komore u Sarajevu, prvo godište 1921-22.*, uredio i izdao Novica Terzić, Štamparija bosanske pošte u Sarajevu, Sarajevo, 1921, 11.

iz Carigrada, ostavljajući jedino Ali-bega Džinića na svojoj staroj poziciji u Banjoj Luci. Sjedište ejaleta je prebačeno u Sarajevo gdje je ostalo do kraja Osmanske vlasti. Novopazarski sandžak je za središte dobio Novu Varoš.

Imenovanje kajmekama i mudira izvršio je tadašnji bosanski valija Hajrudin-paša. Kako je došlo do sukoba između njega i Latasa, Latas je većinu kajmenkama zamjenio i na njihove položaje doveo lica iz svog štaba. Latas je izmjenio i nazive upravnih savjeta, tako je dotadašnji upravni savjet vilajeta dobio naziv Veliko vijeće a upravni savjeti u livama i kazama su jednostavno nazivani Medžlis (vijeće). Sada su članovi Velikog vijeća vilajeta po položaju bili samo mulla i defterdar.

Jedan od prvih koraka u administrativnom uređenju bosanskog vilajeta koji je poduzeo Latas bio je prenos sjedišta valije iz Travnika u Sarajevo. Tako Sarajevo postaje rezidencija i sjedište valije i centralne vilajetske uprave. Pretvaranjem Sarajeva u središte zemaljske uprave značilo je i kraj njegova utjecaja na ostale krajeve Bosne.

U zapadnom svijetu od XVIII stoljeća kao jedna od glavnih vrijednosti postepeno počinje se promovirati sekularizam, odnosno odvajanje crkve i države koje se smatra nespojivim sa konceptom državne religije. Takvi su se trendovi proširili po ostatku svijeta pri čemu je Osmanska država bila izuzetak kao i druge islamske države. Međutim, tanzimatskim reformama to se mijenja te Osmanska država od teokratske postaje sekularna. Jer pored šerijatskih sada postoje i građanski sudovi. Svi sudovi su primjenjivali kodificirano osmansko, šerijatsko i evropsko pravo. Trgovački sud u Sarajevu osnovan je 1852. godine.<sup>24</sup> Pored njega, kao prvi građanski sud osnovan je Vrhovni vilajetski sud na čijem čelu se nalazio mufetiš, a poslije kadija. Sud je sačinjavalo šest članova, od kojih tri muslimana i tri nemuslimana.<sup>25</sup> Imao je funkciju apelacionog suda. Najviša sudska instanca za građanske i krivične stvari u Osmanskoj državi bio je Vrhovni sud (*Dīwāni' aḥ kāmi adliyye*) u Istanbulu.<sup>26</sup> Ovako ustrojen sudski sistem u Bosanskom vilajetu počeo je funkcionisati 1865/6. godine.<sup>27</sup> Nakon tanzimata sužena je nadležnost šerijatskih, a proširena nadležnost građanskih

---

<sup>24</sup>Aličić, *Uređenje bosanskog ejaleta*, 59.

<sup>25</sup>Ibrahim Tepić, „Bosna i Hercegovina od kraja XVIII stoljeća do austrougarske okupacije 1878. godine“, u: *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1998, 205.

<sup>26</sup>Enes Durmišević, *Šerijatski sudovi u Bosni u drugoj polovini XIX stoljeća*, Anali Pravnog fakulteta u Zenici, br. 12, god. 6, Zenica, 2013., str. 77-78.

<sup>27</sup>Durmišević, *Šerijatski sudovi*, 78.

sudova.

Propadanje esnafa predstavljalo je jedan od uslova za promjene u sistemu privrede. Sam proces propadanja esnafa je dugotrajnog karaktera. Ali, najznačajnije promjene desile su se u periodu Tanzimata. Bosanski vezir Mehmed Tahir-paša počeo je da reformiše esnafsku organizaciju. Kada je ugušio bunu i poveo uzajamno jamstvo kod muslimana u sarajevskoj čaršiji i imenovao svojim bujrulidijama ćehaje u pojedinim esnafima koje su oni do tada sami birali preko 300 godina.<sup>28</sup>

Na tržištu se javljaju strani trgovci koji imaju isti status kao domaći trgovci. U esnafsku organizaciju ulazili su ljudi koji nisu imali nikakve veze sa zanatom ili trgovinom. Svi ti faktori u drugoj polovini XIX stoljeća doveli do nestanka esnafa kao organizacione institucije pod zaštitom države. To je dovelo do ukidanja esnafa 1851. godine od strane Omer-paše Latasa. Uzrok tome bila je pritužba članova zlatarskog esnafa, Latas im je odgovorio da se uvodi tanzimat, pa ako mogu da prodaju kalaj pod srebro. Reforme su bile usmjerene ka liberalizaciji tržišta i kapitalističkom sistemu, gdje je značajnu ulogu igrala snalažljivost trgovca.<sup>29</sup> Liberalizacija u ovoj oblasti uticala je na propadanje starih, tradicionalnih zanata, čiju je proizvodnju počela da mijenja industrijska roba sa zapada.<sup>30</sup> Međutim esnafi postoje i nakon 1851. biraju se ćehaje, čauši, kalfabaše, ali sve je drugačije. Pa tako ćehaja osposobljava šegrtu za kalfu i kalfe za majstora, to je uglavnom, sve.<sup>31</sup> Tek sa Osman-pašom esnafi gube na značaju, te se javlja proces prelaska sa esnafa na manufakturu, o čemu će se govoriti u nastavku.

Omer-paša Latas je na redovne poreze udario velike namete i to 40% i ubirao ih silom. Gradovi su morali dati visok ratni doprinos. Gledajući sa stanovišta poreza, to pitanje je bilo riješeno, i tako je djelimično Tanzimat bio sproveden.

U prvoj polovini XIX stoljeća počela je kapitalistička eksploatacija šuma u Bosni.<sup>32</sup> Vršila se u okviru manufakturnog načina proizvodnje u početku usmjerena na

---

<sup>28</sup>Kreševljaković, *Izabrana djela II*, 72.

<sup>29</sup>Hana Younis, *Od dućana do pozorišta Sarajevska trgovačka elita 1851-1878.*, Univerzitet u Sarajevu-Institut za historiju, Sarajevo, 2017, 45.

<sup>30</sup>Tepić, „Bosna i Hercegovina“, 205.

<sup>31</sup>Ali ono što je u esnafu bilo najbolje ostalo je još dugi niz godina, a to je pažnja, ljubav i bratsko potpomaganje onih kojima je potrebna pomoć, a ponos im nije dopuštao da pomoć traže. Kreševljaković, *Izabrana djela II*, 73.

<sup>32</sup>Branislav Begović, *Strani kapital u šumskoj privredi Bosne i Hercegovine za vrijeme otomanske vladavine*,

proizvodnju pepeljike (potaše). Poslije je najveći značaj imala sječa hrastove šume za proizvodnju francuske duge. Za vrijeme Omer-paše Latasa Porta je proglasila sve šume državnim. Ali sekvestracijom šuma postiglo se to da je vlada dala šume na uživanje narodu. Međutim, šumsko pitanje riješeno je tek zakonom iz 1869. godine. O pitanju šuma govorit će se u nastavku.

Porta je izričito izjavila da je Bosna bila izuzetak što se tiče sprovođenja Tanzimata. Po mišljenju Porte Bosna je bila veoma nestabilno područje. Jaz između sirotinje i ostalih slojeva bio je evidentan. Hafiz-paša i Omer-paša su imali zadatak da zajedničkim naporima srede pitanje regularne vojske, ali njihove naredbe nisu bile usklađene. Latasovo viđenje bilo je da on ima malo veću slobodu u donošenju i sprovođenju odluka. Hafiz-paša je, pak, smatrao da treba učiniti sve što može da sprovede naredbe Porte bez konflikata. Ubrzo je nastao konflikt među pašama te je na mjesto namjesnika bio postavljen Hajrudin-paša.

Nakon što je došao u Bosnu, Hajrudin-paša je sa Omer-pašom oformio pokrajinsko veliko vijeće. Latas je kasnije pozvao prvake iz Bosne u Sarajevo da im se saopšti ferman. Pitanje sprovođenja regularne vojske je bilo automatski postavljeno. Bosanski prvaci su se, pritom, tajno sastajali da rasprave o odlukama po pitanju fermana.

Bosanski prvaci koji su upravljali određenim teritorijem bili su protiv reformisanja države, i Omer-paše Latasa. Mustafa-paša Babić jedan je od glavnih ljudi koji se protivio Omer-pašininim poduhvatima u Bosni. On je u svojim konacima održao sastanak usmjeren protiv Omer-paše. Osnovna ideja koja je vladala na sastanku bila je da je Latas došao da razvlasti bosanske prvake i da dovede strance na vlast. Po razlazu prvaka iz Sarajeva ponovo su se sastali Ali-paša, Mustafa-paša, Fadil-paša i drugi i ponovo se složili da dignu ustanak. U Sarajevu je to trebao da uradi Mustafa-paša Babić, u Posavini Mahmud-paša Tuzlić, Mahmud-paša Fidahić i u Hercegovini Ali-paša Rizvanbegović. Značajno je to da je Ali-paša Rizvanbegović imao gotovo potpunu kontrolu nad Hercegovinom, kao i velike posjede pod svojom kontrolom. To mu je vjerovatno služilo kao ekonomska baza za ustanak.



Ali, ustanak koji su činili pripadnici svih slojeva društva Latasa je uspio da uguši. To je dovelo do značajnih društvenih promjena. Prije svega, ugledni bosanski prvaci koji su pokazivali najekstremističniju borbu protiv reformi su nestali sa historijske pozornice. Osmanska država pristupila je odlučnijim poduhvatima da se reforme sprovedu što će osigurati prostor za drugačiji privredni i politički razvoj – ravnopravnost ideja pa i piva kao novog koncepta. Međutim, tokom Latasovih akcija Austrija je konstantno nastojala da zvanični Carigrad povuče Latasa iz Bosne. Stoga je Austrija redovito slala tužbe protiv Latasa u cilju njegovog udaljavanja i odstranjivanja iz Bosne. Pod uticajem Austrije, Porta je odlučila da prekine Latasovo djelovanje u Bosni.

Ideja o osamostaljivanju je propala, a u odnosu na teritorijalnu i upravnu organizaciju u Bosni, akcija Omer-paše Latasa i reakcija bosanskog plemstva na njegov pokušaj sprovođenja reformi diktiranih iz političkog centra osmanske države rezultirala je ponovnim pripajanjem Hercegovine Bosni u formi kajmekamluka što je trajalo do kraja osmanske vlasti u Bosni. Također, Latas zajedno sa svojim nasljednicima omogućio je uzdizanje nove elitne skupine zemljoposjednika koja je bila manje sklona otporu daljim osmanskim reformama. Dakle, Latasova akcija je bitno utjecala na sudbinu Bosne od tada do okupacije. Iz dokumenata se vidi da je Porta težila da u Bosni zavede Tanzimat. Lokalna vlast, iako reformisana, nije bila efikasna i nije zadovoljavala Portu.

Za Bosnu početak i tok sprovođenja reformi od strane Latasa ima značajnu ulogu. Proces reformisanja je rezultirao počecima liberalizacije tržišta, što utiče na postepeno propadanje esnafa. Istina, taj proces propadanja esnafa bio je dugotrajnog karaktera, jer će tek Osman-paša da ukine esnafsku proizvodnju. Međutim, Latasovi reformski postupci su omogućili, odnosno stvorili preduslove za manufakturnu proizvodnju piva.

### 2.3. Hatti humajun

Pod pritiskom međunarodnih sila Osmanska država je u Istanbulu proklamirala ferman o reformama tzv. Hattihumajun. Novi ferman kojim se potvrđuju i proširuju načela Hattišerifa od Gülhane iz 1839. objavljen je 1856. godine. Fermanom o reformama ravnopravnost je još više dobila na značaju priznavanjem političkih prava nemuslimanskom stanovništvu. On je donio veću slobodu kršćanima u ostvarivanju vjerskog života i lične slobode, imovinskog prava, prava učešća u državnim službama u lokalnim administrativnim organima vlasti i građanskim sudovima koji su se formirali nezavisno od šerijatskih sudova.<sup>33</sup> Ali to je nailazilo na otpor. U Rumeliji (posebno u Bosni i Hercegovini i u Bugarskoj) širili su se nemiri, povremeno je bilo i sukoba.<sup>34</sup>

Reforme koje je država sprovodila odnosile su se na njen cjelokupni prostor, pa su promjene bile neminovne i u Bosanskom ejaletu koji je bio važan vojno odbrambeni bedem. Karakteristika fermana bila je i reorganizacija upravnih, finansijskih i sudskih organa, i uključivanje naroda u upravu ejaleta, liva i nahija, posebno nemuslimana. Utvrđen je princip jednakosti svih građana kako u pravima tako i u dužnostima. Pored proširenja prava nemuslimanskom stanovništvu u državi, posebno je istaknuto priznanje svjedočenja kršćana na sudu i pravo na služenje vojske. Na osnovu ovoga ubuduće i nemuslimani treba da služe vojsku, o čemu će u kratkom roku biti donesen poseban zakon. Ovim je fermanom ukinuta džizja.<sup>35</sup>

U toku 1856. godine je donesena i odluka da svi mladići muslimani i nemuslimani služe vojsku. Međutim, nailazilo se na probleme. Pa je tako donesena druga odluka da se od nemuslimana uzima porez bedel-i askeri umjesto služenja vojske.<sup>36</sup> Tako je nemuslimanima ostavljena mogućnost otkupa od vojničke službe. Kršćani nisu htjeli da služe vojsku, a muslimani su se protivili da se kršćani uzimaju u vojsku, tako je porez pao samo na kršćane i značio je produženje harača u drugom obliku. Porez bedel-i askeri (vojnica) bila je veća od harača za četiri groša po glavi. Ovaj porez određivao se prema broju vojnika koji su trebali ići u vojsku. Džizja koja se kupila po odrasloj muškoj glavi iznosila je dvadeset tri groša i nešto

---

<sup>33</sup>Aličić, *Uređenje bosanskog ejaleta*, 76.

<sup>34</sup>Ekmeleddin Ihsanoglu, *Historija osmanske države i civilizacije I*, Sarajevo, 2004, 112.

<sup>35</sup>Hamid Hadžibegić, *Glavarina u osmanskoj državi*, Orientalni institut, Sarajevo, 1966, 136.

<sup>36</sup>Ihsanoglu, *Historija I*, 495.

više, što znači da je zamijenjena težim porezom. Ali, od 1858. godine bedel-i askeri je smanjen na petnaest groša, toliko je iznosila najniža skala džizije.

U tanzimatskom fermanu nijedan se član nije odnosio na obrazovanje, dok je u fermanu o reformama jedan član posvećen ovoj oblasti.<sup>37</sup>Ferman o reformama navodi da svi osmanski podanici, mogu biti primljeni u sve visoke vojne i civilne škole ukoliko ispunjavaju uvjete u pogledu starosne dobi i ispita koji su predviđeni za obrazovanje u državnim školama.

Od proklamacije Hattihumajuna u Bosni možemo vidjeti određene promjene unutar društvenog sistema. Napretka je bilo u odnosu na Hattišerif od Gülhane i njegove odluke koje nisu bile sprovedene u Bosni, ovim fermanom ravnopravnost u društvu dobiva na značaju, pa tako i kršćansko stanovništvo aktivno sudjeluje u društvenom životu. Međutim, postojali su i određeni problemi, nemuslimansko stanovništvo je i dalje bilo opterećeno raznim porezima i nametima, prije svega, zbog odbijanja služenja vojske.

Hattihumajunom je bilo predviđeno i promijeniti policijski sistem, reformirati oblasne i općinske savjete, uvesti banke kao novčana središta te izgradnja drumova i kanala.<sup>38</sup>U nastavku ćemo vidjeti šta je od ovoga sprovedeno.

Općenito kada se posmatra, odnos velikih sila prema dešavanjima u Bosni je nešto drugačiji u odnosu na Osmansku državu u cjelini. Pa je tako austrijski utjecaj u trgovini, mnogo veći u Bosni nego u Osmanskoj državi, a francuski u istoj usporedbi manji, međutim, ni u čemu se njihov utjecaj pa i povjerenje provincijskih vlasti ne može mjeriti s britanskim i prema britanskom konzulu.<sup>39</sup>Britanska politika u Osmanskoj državi u cjelini, a naročito u Bosni kao najisturenijoj provinciji sa izmiješanim stanovništvom i domaćim muslimanima uključenim u sistem osmanske vlasti, u ovom periodu najsnažnije se manifestuje kroz zalaganje za unutrašnje reforme, koje treba sprovesti po evropskom uzoru. Sve jači uticaj zapada rezultirao je većim insistiranjem na sprovođenju reformskih procesa u svim aspektima društvenog života. To proširuje put liberalizaciji i mogućnosti ulaganja finansijskog kapitala u Bosni.

---

<sup>37</sup>Ihsanoglu, *Historija osmanske države I*, 885.

<sup>38</sup>„Hatihumajun“ (Državne uredbe u Turskom Carstvu), *Bosanski prijatelj : časopis saderžavajući potrebite, koristne i zabavne stvari*, Svezak III., Zagreb, 1861, 472-478.

<sup>39</sup>Edin Radušić, *Bosna i Hercegovina u Britanskoj politici od 1857. do 1878. godine*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2013, 32.

## 2.4. Reforme Šerif Topal Osman-paše



**Slika 2** Topal Osman-paša

[https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7a/Topal\\_Sherif\\_Osman\\_Pasha.jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7a/Topal_Sherif_Osman_Pasha.jpg)

10.05.2018

Osman Mahzar-pašu u Bosni, zamijenio je beogradski muhafiz Šerif Osman-paša.<sup>40</sup> Šerif Osman-paša imenovan je bosanskim valijom 23. januara 1861, a došao je u Sarajevo 18. februara i ostao do 25. maja 1869. godine. Poznao je orijentalne jezike, a francuski je naučio malo, uz druženje sa Evropljanima. On je u Bosni gledao da narod odvoji od njegovih glavnih ljudi. Mnogima je davao državne službe. Osman-paša je imao sina Reufa, koji je za očeva vezirovanja bio mutesarif zborničkog sandžaka. U prvim godinama Osman pašine vladavine, u Hercegovini se vodila borba protiv ustanika. Hercegovina je do 1865. imala svoju vlastitu administraciju.

Za vrijeme valije Šerif Osman-paše sprovedene su u zemlji mnoge reforme. Tokom njegove vladavine u Bosni su reforme sprovedene bržim intenzitetom u odnosu na Omer-pašu

---

<sup>40</sup>Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1861.-1869.*, 2005. Šerif Osman-paša je rođen je u jednom selu kraj Smirne 1219 (1804/1805). godine. Nakon završene škole bio je pomorski časnik, a onda je službovao u Egiptu kod Mehmed-Alije, potom kao valija u više vilajeta. Vezira Šerif Osman-pašu historičari opisuju kao čovjeka šezdesetih godina, podebela, krivih nogu i hroma zbog jedne rane od puške. Umro je u Carigradu 25. jula 1874. godine.

Latasa. Osiguravši sebi slobodu u radu, započeo je u djelo sprovoditi reforme, a dugo njegovo vezirovanje u Bosni dalo mu je vremena za to.

Osmanska država je bazirala svoju privredu uglavnom na poljoprivredi, pa je tako i u Bosni glavna privredna djelatnost bila poljoprivreda. Poslije ratarstva najznačajnija privredna grana za vrijeme osmanske uprave bilo je stočarstvo.<sup>41</sup> Snaga stočarstva bila je u brojnosti stoke. Zbog toga je država spadala u red najbogatijih zemalja Evrope po broju stoke na jednog stanovnika.

Reformni val u osmanskoj državi imao je uticaj i na šumarstvo Bosne. Šume su jedno od značajnih prirodnih bogatstava Bosne. Posebno mjesto u privrednoj aktivnosti posljednjih decenija osmanske uprave pripada iskorištavanju šuma i proizvodnji drveta. Prema izvještajima francuskih konzula krajem 1867 i 1869. godine u Banja Luci je vršena sječa hrastovog drveta. Prvu je 1867 godine vršila francuska kuća Henry et l' "Heureux" iz Marseja koja je na licitaciji ponudila najveću cijenu.<sup>42</sup> Francuska kuća Henry et l' "Heureux" sječu hrastovog drveta vršila je na četiri lokaliteta u okolini Prnjavora, na obalama rječice Ukrine, u kraju Rastuša, u kraju Chedova. Krajem 1869. godine drugu sječu vršilo je pet trgovaca iz Beograda, Broda, Siska, Banja Luke i Trsta koji su je međusobno podijelili. Za razliku od prve sječe druga je bila manjeg novčanog iznosa. Najveći dio sječe i transporta obavljalo je seosko stanovništvo besplatnim radom u okviru kuluka. Zajedno sa stranim preduzećima, u proizvodnji francuske duge učestvuju i domaći trgovci kao i bogati seljaci. „*Prema procjeni Branislava Begovića u Bosni je od 1853 do 1878. godine posječeno najmanje 300.000 hrastovih stabala od kojih je izgrađeno preko 100 miliona komada francuske duge.*“<sup>43</sup> U toku 1869. godine donesen je osmanski šumski zakon. On je ustanovio instituciju domenske svojine, propisavši četiri kategorije vlasništva nad šumom: državne, vakufske, opštinske i privatne šume. Problem za veću eksploataciju bosanskohercegovačkih šuma bio je nedostatak pogodne državne organizacije, te nepovezanost sa svjetskim tržištem.

Svi značajni društveni procesi odvijaju se pred licem evropske diplomatije u Bosni. Do toga dolazi otvaranjem stranih konzulata što jača zapadni utjecaj. To predstavlja

---

<sup>41</sup>Hrelja, *Industrija Bosne i Hercegovine*, 7.

<sup>42</sup>Midhat Šamić, *Francuski putnici u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću (1836-1878)*, Iro „Veselin Masleša, Sarajevo, 1981, 145. Tako je prodajna cijena bila viša od službeno označene: za treću i četvrtu sječu 24 pjastera i 10 para po stablu, a za prvu i drugu 21 pjaster i 10 para po stablu. Cjelokupan iznos peo se okruglo na 1 500 000 pjastera. Isto, 145.

<sup>43</sup>Hadžibegović, *Postanak radničke klase*, 19.

pogodnost u sprovođenju reformi u Bosni. Od 1850. do 1864. godine osnovale su u Sarajevu svoje konzulate: Austrija, Francuska, Engleska, Rusija, Italija i Prusija.<sup>44</sup> Dakle, zapadne sile su jače od Osmanlija petljaju se u reforme. Njihovi konzuli koji su u Bosni prate da li se sprovode reforme. Jedva čekaju da Osmanlije oštete kršćansko stanovništvo, pa da se mogu upetljati u njihove unutrašnje poslove. Ne naklonjene su Osmanskoj državi, smatraju Osmanlije barbarima, nesposobnim za sprovođenje reformi. Te teže ka potiskivanju Osmanlija iz Evrope. Ti procesi su su komplikovani ista država je čas saveznik, čas protivnik Osmanlija, to se lako mijenja.

Stanje saobraćaja prije Osman-paše govori o zaostalosti u kojoj se Bosna nalazila. Unutrašnji i vanjski saobraćaj odvijao se na tradicionalan način. U drugoj polovini XIX vijeka najvažnije saobraćajno sredstvo na bosanskohercegovačkim putevima bio je natovaren konj. Za promet ljudi i robe korišteni su stari karavanski putevi. Strani konzuli u Sarajevu su u svojim izvještajima naglašavali dobru volju bosanskog paše da popravi puteve u ejaletu Bosna.<sup>45</sup> Pomaci u izgradnji putne mreže bili su od velikog značaja za plasiranje robe i njen transport. Zbog načina na koji je građen put između Kiseljaka i Sarajeva je bio jedan od boljih drumova u u Osmanskoj državi.<sup>46</sup> Šerif Osman-paša usmjerio se na dovođenje puteva u prohodno stanje, i izgradnju novih, u svim pravcima.

Menzilhane (poštanske stanice) datiraju iz druge polovine XVIII stoljeća. Značajne su po tome što predstavljaju preteču modernog poštanskog saobraćaja u Bosni. U njima su tatari mijenjali konje, odmarali se i uzimali hranu. Ovakav vid prenosa zadržao se do kraja osmanske uprave. Tokom uprave Osman-paše u Bosni učinjen je napredak u razvoju poštanskog saobraćaja. Od 60 tih godina XIX stoljeća do kraja osmanske uprave najznačajnije poštanske linije bile su: Sarajevo-Višegrad-Novi Pazar-Carigrad, Sarajevo-Bosanski Brod, Sarajevo-Travnik-Livno, Sarajevo-Mostar i Sarajevo-Kladanj-Tuzla.<sup>47</sup> Međutim, pošta je do 1878. godine u Bosni ostala nesavremena institucija.

---

<sup>44</sup>Kreševljaković, *Izabrana djela II*, 31.

<sup>45</sup>Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1861.-1869.*, 168.

<sup>46</sup>Isto, 170.

<sup>47</sup>Hadžibegović, *Postanak radničke klase*, 25.

Razvoj telegrafskog saobraćaja bio je od izuzetnog značaja za upravni i vojni aparat pokrajine. Godine 1860. Sarajevo je dobilo prvu telegrafsku liniju kojom je preko Novog Pazara povezano sa Istanbulom.<sup>48</sup> Te godine je zakupljena i zgrada u Ajas-pašinoj mahali za potrebe telegrafske linije. Ali telegraf se aktivnije počeo koristiti 1864. godine. Tokom 1863 i 1864. godine Sarajevo je dobilo kolski put do Broda koji je imao veliki značaj za prevoz robe na inostrano tržište. Za vrijeme uprave Topal Osman-paše uvedena je telegrafska linija Sarajevo - Banja Luka - Gradiška 17. juna 1866. godine. Do kraja osmanske uprave u telegrafsku mrežu bilo je uključeno 30 mjesta. Na nekoliko punktova Bosna se uključila u međunarodni telegrafski saobraćaj.

Osmanska vlast je 1869. godine donijela zakon o putevima. Na osnovu zakona izvršena je kategorizacija cesta i uspostavljeni su moderni saobraćajno-tehnički normativi. Uvedena je i obaveza kuluka za sve muške osobe od 16 do 80 godina starosti da u periodu od pet godina besplatno rade na cestama 20 do 30 dana i pri tome stave na raspolaganje vučnu i tovarnu stoku.<sup>49</sup> Tako je glavni teret izgradnje, rekonstrukcije i održavanja cesta prebačen na stanovništvo. Prvu željezničku prugu u Bosni od Dobrljina do Banja Luke gradio je baron Hirš od 1871 do 1872. godine. Pruga je zbog ustanka u Krajini radila do 1875. godine i ponovo je aktivirana i pripojena u austrougarske pruge tokom 1878 i 1879 godine. U toku 1872. godine samostan trapista podigao je prvi parni mlin, a drugi je 1873. godine podigao tuzlanski pravoslavni episkop sa pogonskom snagom od 8 KS. Ukoliko ne računamo lokomotive koje su bile u upotrebi, ova dva mlina predstavljaju prve parne mašine koje su korištene u privredi Bosne. Značajno je i to da pilane i mlinovi koriste vodu kao pogonsku energiju. Također, u Sarajevu su tokom 1875. godine podignute dvije manufakturne radionice za preradu duhana. Njihovi vlasnici bili su Kosta Skarić i Jovan Sterija Serezlija.

Osman-paša je posvetio veliku pažnju školstvu i prosvjeti.<sup>50</sup> Osnovao je kirajethanu (čitaonicu), ruždiju (srednju školu) i administrativno-pravnu školu mektebi-hukuk za odgajanje činovničkog podmlatka.<sup>51</sup> Francuski konzularni agent Evarist de Sent-Mari je sa

---

<sup>48</sup>Younis, *Od dućana do pozorišta*, 288.

<sup>49</sup>Hadžibegović, *Postanak radničke klase*, 24.

<sup>50</sup>Milan Prelog, *Povijest Bosne u doba osmanlijske vladavine II dio (1739 – 1878.)*, Sarajevo, 85.

<sup>51</sup>Vladislav Skarić, *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do Austro – Ugarske okupacije*, Bosanska pošta, Sarajevo, 1937, 229.

drugim konzulima krajem novembra 1869. godine prisustovao ispitima u ruždiji gdje je uočen napredak, naročito u matematici i geografiji. Prema riječima Sent-Maria ruždije su otvarane i u drugim mjestima u Bosni.<sup>52</sup>Pred kraj Osman pašina vezirstva osnova se pupilarni fond, turski zvan ejtam – sandigi.

Bosna je bila jedna od provincija u kojima je uspostavljanje modernizirane profesionalne vojske odgođeno nakon Hattišerifa od Gülhane. Umjesto toga je uspostavljena armija dobrovoljaca pod nazivom bašibozuci, koja se upustila u isto nepropisno ponašanje i korupciju kojom se odlikovala zastarjela bosanska vojska prije vojnih reformi.<sup>53</sup>Zbog toga Osman-paša poduzima određene poduhvate.

Za vrijeme njegove vlade provedena je i organizacija nove vojske kojoj je on utro put, a proveo ju je Ahmed Dzevdet-efendija, koji je kasnije postao paša.<sup>54</sup>U Bosni vojnu reformu sprovesti nije bilo nimalo jednostavno. Prije svega, da bi se to sprovelo, Porta je trebala dobiti pristanak begovata. Također, Porta je pristala na samo djelimičnu regrutaciju koja je uključivala formiranje dva pješadijska puka, postepeno, jedne godine jedan, a naredne drugi.<sup>55</sup>

Prema historičarima, Dzevdet-efendija i Osman-paša su, uz formalno obećanje da bosanskohercegovački bataljoni neće biti izvan zemlje, skupili 1000 dobrovoljaca na trogodišnju službu i smjestili ih u sarajevsku kasarnu. Mladi begovi postadoše vojnici.

Uz vojsku druga snaga i stub osmanske države bili su zaptije-policajci. U Bosni uloga zaptija bila je da održavaju javni red te su služili kao egzekutivna vlast, koja je imala ovlaštenje da silom privede krivca. Iako je najvećim dijelom bila zasnovana na angažovanju muslimana, do 1866. godine u sastavu policije bili su zastupljeni i kršćani, barem u izvjesnom broju.

---

<sup>52</sup>Vidi Više: Šamić, *Francuski putnici u Bosni i Hercegovini*, 230.

<sup>53</sup>Donia, *Sarajevo*, 58.

<sup>54</sup>Kreševljaković, *Izabrana djela IV*, 51.

<sup>55</sup>Tepić, *Osmanska vojska i policija*, 102.



Zbog napetih ekonomsko-socijalnih i klasno-političkih odnosa u bosanskohercegovačkom društvu, jedinice osmanske vojske stacionirane u bosanskom ejaletu počinju da se naoružavaju savremenijim oružjem. Pa u toku 1868. godine ubrzano je uvođenje savremene puške iglenjače u Bosni.<sup>56</sup>Pored nje u upotrebi je i puška novijeg modela Saspo, kao i druge puške i oružja.

Pored vojnih pitanja Dževdet-paša uspio je regulisati brojne administrativne i sudske probleme u državi. Međutim, stanje u državi se nije popravljalo čak ni nakon tih reformi. Sprovođenje reformi je uslovljavalo povećanje poreza što je dovelo do pogoršanja stanja u ejaletu Bosna. Šerif Osman-paša bio je posljednji veliki turski namjesnik u Bosni, a Ahmed Dževdet-efendija zadnji izaslanik koji se povratio iz Bosne u Carigrad uspješno obavivši svoju dužnost.

Osmanski trgovački zakon iz 1860. godine je po uzoru na francusko trgovačko pravo u Bosni regulisao propise koji su se odnosili na trgovinu. Tokom 1862. godine proglašen je i osmanski zakon o postupku u trgovačkim stvarima, te nedatirani osmanski zakon o ugovorima o trgovačkim stvarima. U ovo doba u Bosni razvija se trgovina. Na njeno razvijanje uticaj je imala politika uvoza proizvoda. Pojavljuju se industrijski proizvodi, prisutan je strani kapital u zemlji. U Evropi prisutne su tvornice dok, se u Bosni prve manufakture javljaju za vrijeme Osman-paše. Osnovano je i Akcionarsko društvo za proizvodnju sukna sa kapitalom od 400.000-500.000 groša. Radilo je za potrebe vojske i policije ali, je 1870. godine likvidiralo posao.<sup>57</sup>Porta je, pospješujući reforme uprave, pokušavala da podrži narode unutar svojih granica. Godine 1864. Porta je reorganizovala upravu u pokrajinama, da bi kasnije konačno na osnovu reformi konsolidovala red u zemlji.

Nakon uspješnog eksperimenta sa Dunavskim vilajetom, Porta je naredila da se ova uprava uspostavi u ostalim provincijama. To je značilo jedinstvenu organizaciju uprave za sve

---

<sup>56</sup>Do te godine već je u jedinicama razmještenim u Bosni i Hercegovini bilo oko 6.000 komada. Radilo se o pušci engleske proizvodnje, gotovo sasvim novog modela, čiji su konstruktori bili braća Snajder-Dikson (Snider-Dixon). Tepić, *Osmanska vojska i policija*, 108.

<sup>57</sup>Hadžibegović, *Postanak radničke klase*, 17.

vilajete.<sup>58</sup> Odlukom ministarskog vijeća desila se administrativna reforma 13. maja 1865. godine. Po novom zakonu provincija se neće više zvati ejalet, nego vilajet.<sup>59</sup> Na čelu vilajeta je bio Valija. Valija je bio rukovodilac za sve građansko-upravne, finansijske, policijske i političke poslove. Odobravao je i važnije odluke sudova i vodio opću unutrašnju politiku vilajeta u okviru ovlaštenja dobivenih državnim uredbama i zakonima. Sultan ga je postavljao fermanom. Osnovna dužnost valije jest da obezbijedi i štiti prava svih podanika države bez obzira na njihovu vjersku pripadnost i da svakog pojedinca zaštiti od nasilja i nepravde.<sup>60</sup>

Kulturna dešavanja igraju značajnu ulogu u ovom periodu. Kulturna promjena predstavlja visok stepen razvoja materijalno-tehničkog napredka. Šerif Osman-paša pozvao je iz Zemuna štampara Ignjata Soprona, da prenese svoju štampariju u Sarajevo. U aprilu 1866. godine Sopron je prenio štampariju. Vlada je u septembru iste godine kupila štampariju koja promijeni ime u Vilajetska štamparija.<sup>61</sup> U njoj su štampani zakoni i naredbe, školske knjige, časopis Bosanski Vjesnik i službeni list Bosna, a u njoj litografiji službeni kalendar salnamei-vilajeti-bosna.<sup>62</sup> List Bosna je bio zvanični organ osmanske vilajetske vlade. Istovremeno je štampan na dva jezika, na dvije prve stranice ćirilicom, a na druge dvije na turskom. Štampano se na bijelom papiru, a neki brojevi štampani su na crvenom papiru. Ujedno je i prvi list koji je počeo donositi privredne bilješke. Oko 1875. godine bila je u Mostaru štamparija koja je štampana list „Neretvu“, službeni organ hercegovačkog kadiluka.<sup>63</sup> Ali, sudbina ove štamparije nije poznata.

---

<sup>58</sup> *Opća enciklopedija Jugoslovenskog leksikografskog zavoda 1*, Zagreb, 1977, 618.

<sup>59</sup> Skarić, *Sarajevo i njegova okolina*, 224.

<sup>60</sup> Vidi više: Aličić, *Uređenje bosanskog ejaleta*, 87.

<sup>61</sup> Poslije okupacije od strane Austro-Ugarske, Vilajetska je pretvorena u Zemaljsku štampariju.

<sup>62</sup> Skarić, *Sarajevo i njegova okolina*, 227.

<sup>63</sup> Lakatoš, Joso, Despić, Dr. Aco: *Industrija Bosne i Hercegovine*, Naklada „Jugoslovenskog Lloyd“ Tisak Hrvatskog štamparskog zavoda D.D., Zagreb, 1924, 213.



**Slika 3** Saborna crkva u Sarajevu

<http://srbiubih.com/saborna-crkva-u-sarajevu-u-narodu-poznata-kao-nova-ili-gospodska/?lang=lat>

11.05.2018.

U toku 1869. godine od strane osmanskih zvaničnika izgrađena je građevina evropskog tipa pod nazivom Konak. Značajna po tome što je u njoj bilo sjedište osmanske vlasti u Bosni. Najistaknutija građevina iz perioda osmanskih reformi je monumentalna Saborna crkva rođenja presvete Bogorodice, koja se počela graditi 1863. godine a završena je 1872. godine. Poznata kao nova srpska pravoslavna crkva, sagrađena je uz odobrenje osmanskih zvaničnika, a otvorena pod zaštitom osmanskih trupa. To je bio veliki uspjeh na međureligijskom i međunarodnom nivou tog vremena. Najveći dio od 36. 000 dukata, koliko je koštala izgradnja, donirali su sarajevski trgovci Srbi pod vodstvom Manojla Jeftanovića koji je dao 2.000 dukata.<sup>64</sup> Također, osmanski sultan i srbijanski knez dali su po 500 dukata, dok je ruski car poslao stručnjake da izrade ikonostas.

Na polju ekonomije javlja se promjena u rudarstvu. Ruda je bila značajna za stanovništvo zemlje, prije svega, vršila se eksploatacija rude i transport na inostrano tržište. U cilju reformskih procesa Bosanski namjesnik Topal Osman-paša nastojao je da podigne rudarstvo, pa je u tu svrhu pozvao iz Drezdena rudarskog inženjera Augusta Konrada, koji je ovdje radio 1866. i 1867. godine. Konrad je sakupio zbirku ruda koje su sa drugim

---

<sup>64</sup>Donia, *Sarajevo*, 56.

ekspozitima bile izložene na Pariškoj izložbi.<sup>65</sup> U eri opšteg reformnog zahvata u Osmanskoj državi donesen je zakon o rudarstvu 3. aprila 1869. godine. Svrha zakona je bila da da podstreka razvoju rudarstva i topioničarstva. Prema osnovnim koncepcijama ovaj rudarski zakon predstavlja modernu reformnu novost. Međutim, on se pojavio u vrijeme kada u državi nije bilo materijalne osnove za sprovođenje njegovih odredbi. U toku 1872. godine izgrađena je prva dionica Hiršove normalno-tračne pruge od Dobrljina do Banja Luke, čime je porastao interes stranog kapitala za rudna i druga bogatstva Bosne.

Ekonomске i političke prilike predstavljale su barijeru da se sitni trgovački kapital pretvori u kapitalističku manufakturu. Iako, već za vrijeme Omer-paše Latasa dolazi do reformisanja esnafa, oni su zadržali svoj kontinuitet do Osman-paše. Neki zanati su se suočili sa izumiranjem kako je tržište za njihove tradicionalne proizvode slabilo pa čak i potpuno nestajalo. U vrijeme Šerif Osman-paše sretamo se s obrtnicima: s limarima, cipelarima i od 1866. s tipografima kao zadnjom vrstom obrtnika osmanskog perioda. Tako je godine 1866. bilo zastupljeno do 70 raznih obrta, a proizvodilo se do 400 raznih predmeta. Osobito su bili brojni proizvodi kazandžija, sarača, kazaza i kovača. Po broju zaposlenih druga privredna grana u Bosni je zanatstvo. Prva šivaća mašina pojavila se u Sarajevu tek 1866. godine, a prva moderna krojačka radnja prema Hamdiji Kreševljakoviću 1872. godine. U austrougarskom periodu postojala je fabrika koja je koristila domaće zanate za proizvodnju tepiha.<sup>66</sup>

Za vrijeme Topal Osman-paše (1861-1869.) dolazi do značajnih za ekonomski sistem reformi. Ekonomске reforme imale su prioritet da kontrolisano tržište pretvore u slobodno. Esnaf je dosad kontrolisao tržište država mu je dala pravo da kontroliše tržište svu trgovinu i štitila mu to pravo. Pozapadnjavanjem državnog sistema kao glavni konkurenti esnafima u Bosni javljaju se kapitalistički preduzimači, trgovci i manufakturisti. Esnafi se ukidaju, a stvara se slobodno tržište. Slobodno tržište predstavlja novu pojavu, prije svega, u njemu nema kontrole od strane određenog esnafa. To podstiče dalji razvoj trgovine i pojavu kapitalističkih manufaktura u Bosni. Kapitalističke manufakture su male, pojedinačne i usamljene. U svemu riječ je o nekoliko preduzeća za eksploataciju šume i preradu drveta, rudarskoj i topioničarskoj proizvodnji, jednom preduzeću za izradu sukna, o dva za preradu duhana, tri pivare i tri pilane.<sup>67</sup> O počecima proizvodnje piva i pivari kao simbolu novog

---

<sup>65</sup>Kreševljaković, *Izabrana djela II*, 74.

<sup>66</sup>Donia, Fin – de – Siecle Sarajevo: *Habsburška transformacija*, 153.

<sup>67</sup>Hrelja, *Privredna Istorija*, 82; Hadžibegović, *Postanak radničke klase*, 31.

preduzeća govorit ćemo u nastavku.

Prve manufakture bile su prvi pokušaji trgovačke buržoazije da se probiju okviri feudalne privredne zamrlosti. Tek sa austrougarskom okupacijom, Bosna će doživjeti veća privredna kretanja. Razvit će se mašinska industrija uz posredstvo Austro-Ugarske. U Bosni industrijski razvoj, dakle, počinje austrougarskom okupacijom 1878. godine i svoj najveći domet dostiže neposredno pred Prvi svjetski rat.<sup>68</sup>

U maju 1869. godine ostavio je Sarajevo posljednji predstavnik centralne osmanske vlasti koji je imao uticaj u bosanskohercegovačkom društvu, ili pak podršku od širih slojeva društva guverner Šerif Osman-paša. Koetschet bilježi da mu je mnogo škodilo u Carigradu što je posjedovao imanje Slatinu u Gradačaćkom kotaru, kao i veći posjed u Sarajevu.<sup>69</sup>Njegov pad neki historičari pripisuju vojničkoj stranci u Carigradu koja ga je oklevetala kod sultana da teži za nezavisnošću.

Smjena Šerif Osman-paše imala je negativne posljedice na bosanskohercegovačko društvo u svim segmentima. To se prije svega vidi u tome da nakon Šerif Osman-paše u Bosni su prestale ili usporene reforme koje je on sprovodio. U državi su učestale promjene valija. Pa tako od njegova odlaska Bosna je bila još 9 godina pod upravom osmanskog sultana i kroz to vrijeme desila se dvanaest puta promjena na guvernerskoj stolici. Jedino je Safvet-paša (1869 -1871.) bio dostojan svoje pozicije, dok ostali nisu marili za zemlju i stanovništvo.<sup>70</sup>

Tek poneka reforma prisutna je na kulturnoj razini gdje se postepeno grade vjerski objekti od koji su crkve najdominantnije. Tokom 1873. godine u Mostaru je počela i katolička štamparija sa radom. Pored toga projektovana je i izgrađena željeznička pruga od Bosanskog Broda do Sarajeva. Za vrijeme Hilmi-paše koji je bio na čelu Zvorničkog sandžaka gradi se cesta od Gračanice do Tuzle. Poslije toga preko Majevice za Šibošnicu i Pipere iz Tuzle u

---

<sup>68</sup>Hrelja, *Privredna Istorija*, 146.

<sup>69</sup>Prelog, *Povijest Bosne*, 104. Period njegovog namjesnikovanja u Bosni doktor Kečet naziva sjajnim dobom bosanske historije. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1861.-1869.*, 11.

<sup>70</sup>Skarić, *Sarajevo i njegova okolina*, 75.

Brčki, a poslije opet iz Tuzle za Zvornik.<sup>71</sup>Zanimljivo je i to da je Hilmi-paša uredio kafanicu u kojoj je kafedžija bio Srbin a kome je dao dozvolu da toči rakiju, pivo i vino.

Promjenu predstavlja i ustanak u Nevesinju koji se dogodio 1874. godine. Naime, riječ je o ustanku zemljoradnika. Uzrok tog pokreta bili su zakupci poreza desetine koji su u godini koja je imala slab rod tražili da zemljoradnici plate desetinu. Tako su se u novembru 1874. godine u Nevesinju pobunili zemljoradnici pravoslavne vjere.<sup>72</sup>Istina pokret u Nevesinju je ubrzo stao zbog prijetnje da će vlast primijeniti oružanu silu, kao i zbog činjenice da ustanici nisu dobili obećanu pomoć Crne Gore. Međutim, to je bilo samo privremeno, zato što su nemiri nastavljeni te se pristupilo organiziranijem pripremanju ustanka koji se poslije proširio na cijelu Bosnu. To je predstavljalo problem daljem sprovođenju reformi. Uz to vanjski problem su i nacionalni idealni pokreti na Balkanu. Bosna graniči sa Srbijom i Crnom Gorom, tamo se teži stvaranju države, nezadovaljavaju se reformama. To stvara probleme i u Bosni, jer i tamo se pot tim uticajem počinju javljati ljudi skloni istim idejama. To jest samostalnoj državi, a ne potčinjenoj reformisanoj.

---

<sup>71</sup>Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1869.-1878.*, 285.

<sup>72</sup>Isto, 427.

### **3. POČECI PROIZVODNJE PIVA U BOSNI I HERCEGOVINI**

Počeci proizvodnje piva u Bosni je jedan od značajnih segmenata manufakturnog perioda i društvenog života. U Osmanskoj državi kao i Bosni koja je ulazila u njen sastav proizvodnja piva i uživanja alkoholnih pića do tanzimatskih reformi je bila zabranjena. Međutim, druga polovina XIX stoljeća značajna je po tome što u Osmanskoj državi životni stil stanovništva sve više se okreće ka zapadu. To je stvorilo mogućnost za uživanje alkohola i pivo kao novi simbol preduzeća. Namjera ovog poglavlja jeste da, na osnovu analize raspoloživih izvora, ukaže na koji način i kada dolazi do početka proizvodnje piva u Bosni, imajući u vidu da se ne može govoriti o jednom već o četiri odvojena koncepta. Prvi govori o zabrani ispijanja alkohola u Osmanskoj državi; drugi je u odnosu duha reformi i alkohola; treći predoči rezultate drugog i očituje se kroz otvaranje pivare u Bosni; četvrti se odnosi na točenje i uživanje piva.

#### **3.1. Pijenje alkohola**

U Osmanskoj državi u čiji sastav je ulazila i najudaljenija pokrajina Bosna alkoholna pića bila su zabranjivana za muslimane to se vidi na primjeru iz XVI i XVII stoljeća kad su grupe muslimana dolazile pred sud podnoseći tužbu protiv pojedinih svojih susjeda muslimana koji piju ili proizvode alkoholna pića. Zahtijevali su da se dotična lica udalje iz njihove ulice ili će svi oni napustiti svoje kuće. Sudovi su redovno donosili presudu da optužena lica napuste ulice u kojima su stanovala.

Alkohol je bio zabranjen u cijeloj Osmanskoj državi. O jednoj vrsti ograničavanja trgovine alkoholnim pićima govori nam jedan dokument koji potječe s teritorija Temišvara, koji je također, bio u sastavu Osmanske države. Oko 1666 godine temišvarskom sudu pristupila su sedmorica građana kršćana u vezi regulisanja pitanja točenja alkoholnih pića u Temišvaru. Oni su pred sudom izjavili da ima pojedinaca koji ne poštuju stari običaj o točenju alkoholnih pića po redama i da ostali krčmari trpe velike štete. Zbog toga su prisutni krčmari dali pristanak da svaki od njih prodaje alkoholna pića u određenim gradskim četvrtima u redama i u određenim količinama. Ukoliko neki krčmari ne budu izvršavali svoje obaveze, da organi vlasti dotično lice kazne i prinude ga da drugom krčmaru nadoknadi štetu.

Od polovine XVI stoljeća nailazimo na podatke da i muslimansko stanovništvo postepeno počinje sa konzumiranjem alkohola. Prema tadašnjim shvatanjima društva svaki musliman koji je proizvodio i uživao alkoholna pića redovito potajno, smatran je prestupnikom i na njega se gledalo s prezrenjem. Prvi sačuvani zakonski akt o zabrani proizvodnje i uživanja alkoholnih pića u Bosni donesen je od strane sultana 1670 godine. Prema fermanu kadije su imale zadatak da sve krčme u gradovima i varošicama zatvore; da se ubuduće ni kapljica alkoholnih pića ne smije donijeti na tržište i da svaki prodavac i kupac alkoholnih pića bude kažnjen. Međutim, ni ovako strogo naređenje nije ništa promijenilo, krčme su i dalje postojale i pilo se. „*Bosanski valija Korča Mehmed paša je 4 novembra 1694. godine izdao bujrukdiju u svrhu suzbijanja alkoholizma u Bosni*“.<sup>73</sup>

### 3.2. Duh reformi i alkohol

Pitanje proizvodnje i uživanja alkoholnih pića u Bosni u osmanskome periodu predstavljalo je značajan društveni problem. Osmanska država kao teokratska državna tvorevina se bazirala na stavu islama prema alkoholizmu i poduzimala je mjere da se ova pojava iskorijeni kod bosanskohercegovačkog stanovništva. Šerijatsko pravo s obzirom na težinu počinjenih prekršaja propisa o zabrani alkoholnih pića poznaje tri vrste kazne: ukor, fizička kazna i fizička kazna zajedno sa tzv. tedždidejnom.<sup>74</sup> Društveni i politički procesi u Osmanskoj državi u XVIII i XIX stoljeću donijeli su izvjesne promjene unutar državnog i društvenog sistema. U toku XIX stoljeća pokrenuti su reformski procesi prema kojima Osmanska država teži da bude građanska, a ne teokratska država.

U duhu tanzimatskih reformi procesi sve više dobivaju na značaju, što pozitivno utiče na proizvodnju i razmjenu alkoholnih pića. Inače, druga polovina XIX stoljeća u Osmanskoj državi karakteristična je po tome što se životni stil postepeno sve više okreće ka zapadu.<sup>75</sup> Uvode se nova druženja po ugledu na tradiciju evropskih država nazivana alafranka. Druženja su služila za objed u prirodi i razne vrste balova. Na druženjima su strani konzuli proslavljali najznačajnije datume svoje države. Interesantno je da se alkohol pio

---

<sup>73</sup>Mujić, *Prilog proučavanju uživanja alkoholnih pića*, 289.

<sup>74</sup>Ukori predstavljaju kaznu za ona lica koja su omogućila i tolerisala da druga lica piju alkoholna pića. Fizička kazna je za lice uhvaćeno da pije alkoholna pića. Osim ove fizičke kazne, ovako kažnjeno lice treba još da državi plati i globu. Fizička kazna sa kaznom tzv. tedždidejn predstavlja kaznu za lica koja bi pijuci alkoholna pića drugom muslimanu pružila čašu ili bi na ma koji drugi način vidno izigravali postojeće propise o zabrani alkoholnih pića. Mujić, *Prilog proučavanju uživanja alkoholnih pića*, 297-298.

<sup>75</sup>Younis, *Od dućana do pozorišta*, 228.



prilikom ala-franka druženja koja su imala politički karakter, kao što je priređivanje ručka od strane Šerif Osman-paše hercegovačkom mitropolitu Prokopiju i Dionisiju, mitropolitu bosanskom, te predstavnicima pravoslavnog žiteljstva sarajevskog i pravoslavnoj deputaciji iz Banja Luke. Od velikog značaja je i otvaranje novih kafana koje imaju evropski sadržaj. Razlika između tradicionalnih i evropskih kafana je u ponudi, porijeklu vlasnika i mušterijama.<sup>76</sup> Evropske kafane su omogućile intenzivniji prodor alkohola što je rezultiralo da stanovništvo počinje javno da pije alkoholna pića. To je prisutno kod svih bosanskohercegovačkih stanovnika. Značajno je i to da je i muslimansko stanovništvo uključeno u pijenje alkohola na javnim mjestima, kao i da se među njima javljaju pojedinci koji otvaraju kafane sa alkoholom.

Uživanje alkoholnih pića se u velikoj mjeri proširilo kod bosanskohercegovačkog stanovništva da su bezuspješna bila naređenja vlasti da se to eliminiše. U Bosni postoji veliki broj kafana registrovanih ali, i neregistrovanih. Ruski pisac A. Gilferding donosi zanimljive podatke o uživanju alkoholnih pića kod bosanskohercegovačkog stanovništva, naročito muslimana. Gilferding ističe da postoji razlika u načinu uživanja alkoholnih pića kod muslimana Osmanlija i muslimana Bosanaca. On tvrdi da Osmanlije koje uživaju alkoholna pića stalno piju ne bacajući nikad čaše iz ruke, dok muslimani Bosanci koji piju, piju mnogo i često, ali oni nakon nekoliko godina odbacuju alkohol.<sup>77</sup> Također, kod bosanskohercegovačkih muslimana od prvih dana osmanske vladavine i u drugim dijelovima Osmanske države dolazi do proizvodnje nekih vrsta pića koji nije bilo u susjednim evropskim zemljama.<sup>78</sup>

U Sarajevu je 27. avgusta 1867. godine proglašen zakon o alkoholnim pićima.<sup>79</sup> Na osnovu zakona prodajom alkoholnih pića moglo je da se bavi lice koje je za to imalo dozvolu od nadležne vlasti prema propisima zakona. Prilikom dobijanja dozvole gledala se pouzdanost te moralne i druge kvalitete kandidata kao i mjesto gdje se drži kafana. Potom bi kandidat dobivao dozvolu na šest mjeseci koju je obnavljao. Također, ovaj osmanski zakon je austrougarska preuzela i na osnovu njega vodila politiku točarinskih dozvola.

---

<sup>76</sup> Hana Younis, *Svakodnevi život u Sarajevu u doba Topal Osman-paše (1861-1869.) (magistarski rad)*, Sarajevo, 2006, 155.

<sup>77</sup> Aleksandar Gilferding, *Putovanje po Hercegovini, Bosni i staroj Srbiji*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1972, 87.

<sup>78</sup> Tako imamo spomena da bosansko-hercegovački muslimani između ostalog uživaju hardaliju, vino u koje ne bi stavljali cimeta ni drugih mirodija. Izgleda da se najviše trošila neka vrsta medovine. Druga vrsta ovakvog pića bila je tzv. museles, tj. piće koje se dobije kad mošt grožđa tri puta proključa, a poslije toga se ostavi da se zgusne i stavi šećer i mirodija. Mujić, *Prilog proučavanju uživanja alkoholnih pića*, 291-292.

<sup>79</sup> Todor Kruševac, *Privredne prilike grada Sarajeva za vreme austro-ugarske uprave (1878-1918)*, Godišnjak istoriskog društva Bosne i Hercegovine godina VII, Sarajevo, 1956, 189.

### 3.3. Otvaranje pivare

O prvim pokušajima izgradnje pivare sredinom XIX stoljeća govori dosta izvora. Jedan od prvih koji je pokušao bio je Teodor Klaić, trgovac iz Jasenovca u Hrvatskoj, ali, se ne zna da li je uspio da otvori pivaru.<sup>80</sup> Za „Večernju poštu“ je 1932. godine Rudolf Zaplata napisao zanimljiv natpis „*Huršid paša o podizanju pivare u Sarajevu*“.<sup>81</sup> Antun Izenter otvorio je točionicu piva, ali je nakon izbijene svađe između njegovih mušterija u izvještaju napisano da se incident dogodio u kafani Antuna Izentera.<sup>82</sup> Pored toga spominje se bezuspješna radnja austrougarskog podanika Alojza Zaperera koji je zajedno sa sarajevskim trgovcem Aleksandrom Semom, otvorio u Sarajevu 1855. godine radionicu za bojenje i bijeljenje svile. Poslije je tokom 1858. godine, Zaper sklopio ugovor sa pivarskim majstorom Edmundom Tramplrom o podizanju pivare u Sarajevu i uložio u opremu 3.147 pjastera. Međutim, poslije je Zaper raskinuo ugovor sa Tramplrom i do izgradnje pivare nije došlo.

„*Šerif osman paša živi u jelu po evropejsku, prilagođava se zapadnim običajima, vozi se u karucama, učestvuje u maškaradama, kad ih konzuli priređuju, oblači njihova odijela i rado se s konzulkinjama zabavlja*“.<sup>83</sup> Dakle, njegov način života izazvao je kod stanovništva Bosne naklonost bržem prilagođavanju zapadnoevropskom društvu. Intenzivni reformski procesi koji se sprovode za vrijeme Šerif Osman-paše donijeli su izvjesne pozitivne novine koje nastaju u Bosni. Kao simbol novog preduzeća javlja se pivara koja se otvara u Sarajevu i koja korjenito mijenja izgled grada i života u njemu. Prvo točenje piva u Sarajevu najbolje je opisano u članku Koste Mandića u Jugoslovenskom listu 1930. godine pod nazivom „*Kako je počela prva proizvodnja piva u Sarajevu 1864*“.<sup>84</sup> Na osnovu njega saznajemo sljedeće: U jesen 1863. godine u Sarajevo dolazi jedan bogati trgovac i industrijalac Jevrej in iz Stare Gradiške u Slavoniji, neki Feldbauer. Boravio je u Sarajevu desetak dana, posjetio nekoliko puta valiju Šerif Osman-pašu, kupio livadu i malo gaja u Kovačićima kraj čifluka Ali-bega Dženića. Kad je, poslije dva mjeseca, opet došao, bila su s njim dva musafira i troja teško natovarena teretna kola. Njegovi saputnici bili su hemičar iz Beča, mašinski majstor iz Zagreba, a na kolima koja su stradala na putu koji se gradio od Broda do Sarajeva bili su

---

<sup>80</sup>Hodžić, *Sarajevska pivara*, 7.

<sup>81</sup>Isto, 7.

<sup>82</sup>Younis, *Svakodnevni život u Sarajevu*, 155.

<sup>83</sup>Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1861.-1869.*, 389.

<sup>84</sup>Mandić, *Iz starog Sarajeva*.

kotlovi i mašinerija za pivaru. Poslije toga, nakon pola godine, u Sarajevu se počelo točiti domaće, sarajevsko pivo. To je bilo 24. maja 1864. godine.

Šerif Osman-paša je nadgledao osnivanje pivare. Josef zatepelji, podiže i otvori pivaru, tamo gdje su najviše gorile vatre sarajevskih izletnika na Kovačićima. Značajno je to da je bila smještena ispod samog izvora Kovačića potoka. Te je zbog toga raspolagala sa dovoljnom količinom vode. Pivara je jedna od najstarijih manufaktura u Bosni. Pivare, od kojih je jedna osnovana 1864. godine, još za vrijeme osmanske vladavine su konsolidirane u jedinstveno preduzeće sa proširenim kapacitetima.<sup>85</sup>

Feldbauer se ubrzo našao u teškim problemima koje nije uspio da riješi. Otpor lokalnog religioznog stanovništva i skretanje potoka uticali su na ljude da slabije posjećuju pivaru. To je dovelo Feldbauera u finansijske probleme, pa je on u jesen 1865. godine zatvorio pivaru. Natovario je na kola mašine i stvari i napustio Sarajevo.<sup>86</sup> Na taj način završi sa radom prva bosanskohercegovačka pivara osnovana u Sarajevu.

Poslije dvije godine, podignuta je druga pivara u Lukavici za Trebevićem. Godine 1866, otvorio je primitivnu pivaru Risto Radulović iz Ljubinja i to u Lukavici. Međutim, ni ona nije bila dugog vijeka, jer je iste godine u listu za vilajetske poslove Bosna objavljen human gest ovog trgovca gdje piše da bogati trgovac Risto Radul, koji je prije nekoliko dana umro, ostavio je u testamentu u okolini Sarajeva, nalazeću pivaru na popravku iste hiljadu dukata, da se kao što sa zadovoljstvom čujemo od prihoda iste neprekidno petero djece u Evropi na naukama izučava.<sup>87</sup> Ali je i Radulovića pivara brzo prestala sa radom. Nakon prestanka sa radom Radulovićeve pivare, podiže treću pivaru 1870. godine Slovenac Andrija Gerdouč, koja je nastavila sa radom i nakon okupacije.

Zanimljivo je istraživanje Todora Kruševca, koji navodi da je Gerdučova pivara u Kovačićima, ista ona koju je još 1864. godine podigao Josip Feldbauer iz Nove Gradiške.

---

<sup>85</sup>Donia, Fin – de – Siecle Sarajevo: *Habsburška transformacija*, 153.

<sup>86</sup>Mandić, *Iz starog Sarajeva*

<sup>87</sup>Hodžić, *Sarajevska pivara*, 9.

Pivara je po svom uređenju i načinu rada prelazila okvire zanatskih preduzeća uoči okupacije. Te je kao takva u predokupacijsko vrijeme u Bosni radila kao jedino preduzeće na industrijski način. Poslije raznih preokreta ona je počela sa radom 1870. godine i u pogonu bila do 1878. godine. Austrougarskom okupacijom Bosne tokom otpora lokalnog stanovništva je srušena. Međutim, u jesen 1880. godine je ponovo preuređena pod nazivom Prva češka pivara. Pivarska industrija razvija se za vrijeme austrougarske u Bosni. Gerduč je 1890. godine prodao pivaru Viktoru Knežeku i drugovima. Iz osmanskog vremena postojala je u Lukavici jedna mala primitivna pivara. Tokom 1881. godine u Sarajevu je moderno uređenu pivaru sagradio bečki industrijalac Hajnrih Levi. Sve tri pivare prekupilo je 1893. godine Dioničko društvo za preradu i vrijedniju upotrebu poljoprivrednih proizvoda, u čiji sastav je ulazila i usorska šečerana i spojilo ih u novo preduzeće pod nazivom Dionička pivara u Sarajevu.<sup>88</sup>Dok Kemal Hrelja navodi da je osnovao pivaru Josip Feldbauer 1876. godine, koju je kasnije kupio trgovac Radul Risto.<sup>89</sup>Međutim, bila je kratkog vijeka i prestala je sa radom.

Zanimljivost vezana za Sarajevsku pivaru je da je jedina evropska pivara čija je proizvodnja bila kontinuirana tokom Osmanske države, kao i tokom vladavine Austro-Ugarske monarhije. Zgrada Sarajevske pivare jedna je od najatraktivnijih građevina u Sarajevu, sa arhitektonskim stilom koji je mješavina orijentalnog i klasičnog evropskog dizajna.<sup>90</sup>Razvoj Bosne u ovom periodu pozitivno je uticao i na Pivaru, koja počinje poslovati i izvan područja grada Sarajeva. Na sadašnjoj lokaciji Pivara se nalazi od 1881. godine, a izgrađena je na izvoru najbolje sarajevske vode, koja se crpi sa 300 metara dubine. Jedina je pivara u Bosni koja posjeduje vlastiti izvor vode. Godine 1907. Pivara je postala najveća u Austro-Ugarskoj monarhiji, a već 1898. godišnje je proizvodila 45.000 hektolitara.<sup>91</sup>

Značajna je i činjenica da su na prostoru Bosne u ovom periodu bile još dvije pivare. U toku 1868. godine austrougarski državljanin Mihael Krovinović i njegov sin Anton podigli su pivaru u Prijedoru. A tokom 1877. godine samostan trapista pivaru u Banja Luci.<sup>92</sup>

---

<sup>88</sup>Kruševac, *Privredne prilike grada Sarajeva*, 207.

<sup>89</sup>Hrelja, *Industrija Bosne i Hercegovine*, 24.

<sup>90</sup>Nataša Tofil, *Finansijska konkurentnost preduzeća, Primjeri: Banjalučka i Sarajevska pivara*, Univerzitet za poslovni inženjering i menadžment Banja Luka, Ekonomski Fakultet, Banja Luka, 2015., 53.

<sup>91</sup>Sarajevska pivara, dostupno na: <http://sarajevska-pivara.com/historijat/> Pristupljeno: 23.07.2017. godine

<sup>92</sup>Hadžibegović, *Postanak radničke klase*, 31.



**Slika 4** Sarajevska pivara

<http://sarajevska-pivara.com/historijat/>

28.08.2017. godine

### 3.4. Točenje i uživanje piva

Pod pivom se podrazumijeva slabo alkoholno piće, koje se proizvodi u procesu alkoholnog vrenja iz slada, hmelja, vode i pivskog kvasca. Jedno je od najpopularnijih alkoholnih pića. Potpuno je prirodan i biološki uravnotežen proizvod, pa se smatra i „tekućom hranom“. Energetska vrijednost jedne litre standardnog piva odgovara energetske vrijednosti jedne litre punomasnog mlijeka. Pivo je jedno od najstarijih alkoholnih pića u historiji. U početku pivo se proizvodilo za kućne potrebe, da bi razvojem trgovine postalo predmetom razmjene, čime se izdvaja kao samostalno zanimanje. Od sredine XIX stoljeća počinje savremena proizvodnja piva iz osnovnih sirovina ječma, hmelja i vode. Važan tehnički pronalazak u pivarstvu su mašine za hlađenje. To je omogućilo prelazak sa usitnjenih zanatskih radnji u velike fabrike. Izvori ne govore o dubokoj prošlosti pivarstva u Bosni. Zanatski i manufakturni period pivarstva u Bosni je kratko trajao.<sup>93</sup>

Kako je već spomenuto, Kosta Mandić u svom članku pod nazivom „*Kako je počela prva proizvodnja piva u Sarajevu 1864*“<sup>94</sup> daje najviše podataka o prvom točenju i uživanju piva u Sarajevu.

---

<sup>93</sup>Hodžić, *Sarajevska pivara*, 8.

<sup>94</sup>Mandić, *Iz starog Sarajeva*.



**Slika 5** Prvo točenje piva u Sarajevu

Izvor: Sarajevska pivara, dostupno na: <http://sarajevska-pivara.com/historijat/> Pristupljeno: 23.07.2017. godine

“...Prvo točenje piva je bilo svečano. U hladovitom šljiviku, u udolini više Pivare, po prostrtim ćilimima poredani su bili oko okrugle sofre, pokrivene svakim mezetlucima, jastuci i dušeci za odlične goste, a kraj potočića u dnu šljivika okretali su se na raznju pretili janjci. U dugom nizu kočija pristizali su gosti: valija Šerif Osman-paša s vojničkom i civilnom svitom, strani konzuli sa sekretarima i najodličniji građani svih vjera.

Zasjeli su za sofru, jeli, pili, veselili se i držali zdravice, a svirkom ih je zabavljala muzika kombinovana iz vojnih krnetaša i borozana i probраних goričkih Cigana. Za sofrom sa desne strane valije sjedio je carski ruski konzul Šuljepnikov, s lijeve strane Moulin, konzul cara Napoleona III. Bili su tu i konzuli engleski Holmes, talijanski Durando, pruski Blau i austrijski Haas. Bili su još austrijski general-štabni oficir Roszkiewitz i Sterneck, ruski geolozi, od Sarajlija niz uglednih građana, među njima Antonije Jeftanović i Petrakija Petrović.

Veselje je trajalo do u mrak. Pred razlaz valija, razdragan pićem koje nije zabranjeno Koranom, ispio je još jednu čašu za sretan napredak pivare i galantno, u ime plaćanja troška

*za sve društvo, napunio je parznu čašu zlatnim turskim lirama. Zli jezici su već sutradan govorili, da valiji taj trošak nije teško pao, jer bi lirama kojim ga je, moleći koncesiju darovao pivar, mogao napuniti do ruba i poviše onakvih čaša. Međutim, zli jezici su uistinu bili zla, jer je Šerif Osman-paša bio pošten upravnik.*

*Ostali narod se veselio i pio pivo na livadi ispod pivare i mnogo docnije se razišao kućama uz cio niz incidenata. Najprije jednu veselu grupu teferičlija zaustaviše maltari na mostu koji je, tridesetak koraka niže sadašnjeg mosta, spajao Kovačiće sa desnom obalom Miljacke. Trebalo je platiti maltarinu za pivo koje su Sarajlije ponijele kući u ibricima i bardacima. Ali se Sarajlije ne dadoše ni opepeliti, nego riješiše to pitanje opštinskih finansija odmah na licu mjesta tako što pivo sručiše u grla na brzu ruku i 's nogu', pa na svoje zavičajno tlo, uz proteste maltara zakupnika, stupiše s praznim bardacima i ibricima".<sup>95</sup>*

Prema tadašnjim prilikama, proizvodnja piva nije mogla prelaziti godišnju količinu od 1. 000 hektolitara. Feldbauerova pivara imala je najteži zadatak, obzirom da je trebala navikavati Sarajlije na novo piće. Feldbauer je često dijelio mušterijama pivo budžasto u drvenim, metalnim, ali i staklenim flašama. Pivara je značajana po tome što je zadala snažan udarac vladajućoj zanatskoj proizvodnji u Bosni zbog prve primjene mašina, koje pretpostavljaju formu kapitalističke proizvodnje.

---

<sup>95</sup>Mandić, Iz starog Sarajeva.



#### 4. ZAKLJUČAK

Cilj ovog rada bio je rekonstrukcija tanzimatskih reformi i početaka proizvodnje piva u Bosni u periodu između 1839-1869. godine. Počeci proizvodnje piva kao dio historiografije kod nas još uvijek nije obrađivana, stoga se pokazalo neophodnim da se, pored reformskih procesa kao glavnih smjernica u našoj historiografiji, osvrnemo i na ovaj problem. Mišljenja smo da osvjetljenje ovog problema može osvijetliti i unutrašnju dinamiku u kulturnom, ekonomskom, privrednom i političkom razvoju, na taj način što pomaže da se ovi procesi shvate a koji su u društvenoj zajednici pokretači kulturno-ekonomsko-privredno-političkog razvoja. Osnovne rezultate istraživanja iznijeli smo u dva poglavlja. Prvo poglavlje Reforme može se ubrojati u uvodno budući da smo se u njemu osvrnuli na procese koji su zadesili Osmansku državu početkom XIX stoljeća pa sve do zadanog perioda. Ustanovili smo da je društveno-politička situacija koja je bila prije izdavanja Hatti šerifa od Gülhane u Osmanskoj državi bila nestabilna, sa unutrašnjim nemirima, što je uticalo na Osmanlije da počnu rješavati probleme, pa su nizom intervencija pokušali to da postignu. Međutim, to nije davalo značajne rezultate, te su pristupili reformskim procesima. Sa reformama u Bosni se javlja brza modernizacija unutar svih sfera državnog i društvenog života, što otvara put za manufakturnu proizvodnju i pivaru.

Početnim aktom osmanskih vlasti kojim je i počela reforma (tanzimat), Hatti šerifom od Gülhane (*Hatti şerif od Gülhane*) iz 1839. godine, stvoren je osnov za donošenje novih pravnih propisa i formiranje novih ustanova u skladu sa potrebama Osmanske države koja je željela izvršiti reforme u svim oblastima društva. Ovaj akt, zbog svog značaja za Osmansku državu, često se naziva osmanska Povelja sloboda. Primjetno je da su reforme utjecale na poboljšanje položaja stanovništva unutar Osmanske države. Dakle, nema više razlika među klasama, da svi budu jednaki. Značajno je i to da Osmanska država od teokratske države ide ka građanskoj. Sve više je okrenuta ka zapadu i drugačijem društvenom životu i privrednom razvoju. Pojavom prve manufakture javlja se prva pilana industrijskog tipa, a poslije i druga i treća što ima veliku ulogu u počecima razvoja bosanske industrije. Ali, Hattišerif od Gülhane u Bosni praktično osim u pogledu prava i vjerskih sloboda nije imao nekog većeg značaja.

Ukidanje timarske organizacije i početak ukidanja esnafa nakon akcije Omer-paše Latasa, dovest će do nestanka posljednjih klasičnih institucija osmanskog sistema. Ali, esnafi postoje i nakon akcije Omer-paše Latasa pa će tek Šerif Osman-paša zadati konačan udarac esnafskoj proizvodnji. Ovo je i vrijeme kad Osmanska država po uzoru na zapadni svijet od teokratske postaje sekularna država. Pored šerijatskih javljaju se i građanski sudovi. Uspješna pobjeda Latasa nad bosanskim prvacima koji nestaju sa historijske pozornice stvorila je prostor za drugačiji politički i privredni razvoj Bosne. To je otvorilo put ravnopravnosti ideja i piva kao novog koncepta. Latasovo sprovođenje reformi diktiranih iz političkog centra Osmanske države rezultiralo je ponovnim pripajanjem Hercegovine Bosni i otvorilo put uzdizanju nove elitne skupine zemljoposjednika koji će manje biti skloni otporu daljim osmanskim reformama.

Od velike važnosti za stanovništvo bio je ferman iz 1856. godine poznat kao Hattihumayun koji je proširivao prava kršćana iz Hattišerifa od Gülhane. Ovim carskim fermanom primjetno je poboljšanje položaja kršćanskog stanovništva, a to je vidljivo u uključivanju kršćana u upravu, ejaleta, liva i nahija. Fermanom je ukinuta džizja a kao ekvivalent uveden novi porez bedeli askeri. Jači uticaj zapada rezultirao je bržem sprovođenju reformskih procesa u svim aspektima društvenog života. To otvara put liberalizaciji i mogućnosti ulaganja finansijskog kapitala u Bosni.

Najvažniji dio rada predstavljaju reforme koje se sprovode za vrijeme vladavine valije Šerif Osman-paše. Proces sprovođenja administrativne, ekonomske, vojne, sudske, privredne, kulturno-prosvjetne reforme po zapadnim uzorima, otvaranje prve pivare i spremnost osmanskih vlasti da podrže takve aktivnosti ima poseban značaj za Bosnu. Kroz aspekte tih reformi može se najbolje sagledati napuštanje dominantnih normi koje su vrijedile u klasičnom razdoblju osmanske teokratske države i približavanje normama zapadnog kulturnog kruga. Očekivano, otpori reformama su i na ovom polju vidljivi, posebno kod lokalnog religioznog stanovništva (npr. skretanje toka vode koja je snadbijevala prvu pivaru). Međutim, reformama je otvoren put novinama koje nastaju a pivara je simbol novog preduzeća i predstavlja početak razvoja pivarske industrije u Bosni.

Počeci proizvodnje piva u Bosni je naslov druge glave koja govori o alkoholu u Osmanskoj državi. Ustanovili smo da je proizvodnja i uživanje alkohola bila zabranjena, mada, je bilo i slučajeva kad se to zloupotrebljavalo. Prije svega to se vidi na primjeru iz XVI i XVII stoljeća kada su grupe muslimana redovno na sudu dobivale presudu protiv svojih susjeda muslimana koji piju alkohol. Državna vlast je tu pojavu zloupotrebe uživanja alkohola nastojala da eliminiše, ali i dalje je bilo onih koji su pili alkohol. Prvi sačuvani zakonski akt o zabrani uživanja alkoholnih pića u Bosni iz 1670. godine nije imao nekih značajnih rezultata. U pogledu sve veće tendencije proizvodnje i upotrebe alkohola značajnu ulogu imao je Duh tanzimatskih reformi u XIX stoljeću. Reforme su uticale na sve aspekte državnog i društvenog sistema što pozitivno djeluje na alkohol. Osmanska država je u ovom periodu sve više okrenuta ka zapadu. Za vrijeme reformi u Bosni alkohol počinje intenzivnije da prodire što rezultira da stanovništvo počinje javno da pije alkoholna pića i da se otvaraju kafane sa alkoholnim pićima. To je prisutno kod svog bosanskohercegovačkog stanovništva. Značajno je i to da je muslimansko stanovništvo uključeno u pijenje alkohola na javnim mjestima i da pojedinci otvaraju kafane sa alkoholom. Kod bosanskohercegovačkog stanovništva uživanje alkoholnih pića se u velikoj mjeri proširilo da su bezuspješna bila naređenja osmanskih vlasti da se to eliminiše. To je stvorilo - omogućilo kulturnu atmosferu u kojoj je investitorima bilo moguće zamisliti masovnu industrijsku proizvodnju alkoholnog pića. Bilo je više pokušaja da se otvori pivara, ali do toga nije došlo. Sve dok strani investitor Josip Feldbauer nije to učinio 1864. godine u Sarajevu. Feldbauer je imao interes da svoj kapital uloži u početke proizvodnje piva kako bi ostvario određenu dobit. Prilikom točenja pivo je mušterijama dijelio budžasto u drvenim, metalnim i staklenim flašama. Pivara Josipa Feldbauera imala je najteži zadatak, obzirom da je trebala navikavati Sarajlije na novo piće. Značajna je po tome što je zadala snažan udarac vladajućoj zanatskoj proizvodnji u Bosni. Zbog prve primjene mašina, koje pretpostavljaju formu kapitalističke proizvodnje. Lokalno religiozno stanovništvo nakon određenog vremena pružilo je otpor daljoj proizvodnji piva, što je uticalo na posjećenost i prodaju piva koji su doveli Feldbauerovu pivaru u ekonomske probleme. Ekonomski problemi i skretanje toka rijeke koja je snadbijevala Feldbauereovu pivaru su za posljedicu imali prestanak rada pivare. Nedugo nakon toga podignuta je i druga pivara od strane Riste Radulovića koja je ubrzo prestala sa radom. Da bi konačno 1870 godine Gerdouč podigao treću pivaru koja je nastavila sa radom i nakon okupacije od strane Austro-Ugarske. Pored pivara u Sarajevu na prostoru Bosne u osmansko doba bile su još dvije u Prijedoru i Banja Luci.

## 5. LITERATURA

### 1. IZVORI:

1. Hattišerif od Gjül-hane (Dèržavne uredbe), *Bosanski prijatelj : časopis saderžavajući potrebite, koristne i zabavne stvari*, Svezak II., Zagreb, 1851, 207-211.
2. „Hatihumajun“ (Državne uredbe u Turskom Carstvu), *Bosanski prijatelj : časopis saderžavajući potrebite, koristne i zabavne stvari*, Svezak III., Zagreb, 1861, 472-478.

### 2. Knjige

1. Aličić, Ahmed S.: *Pokret za autonomiju Bosne od 1831.-1832. godine*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1996.
2. Aličić, Ahmed S.: *Uređenje bosanskog ejaleta od 1789. do 1878.*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1983.
3. Begović, Branislav: *Strani kapital u šumskoj privredi Bosne i Hercegovine za vrijeme otomanske vladavine*, Radovi šumarskog fakulteta i instituta za šumarstvo i drvnu industriju u Sarajevu, Sarajevo, 1960.
4. Donija, Robert J.: *Sarajevo: biografija grada*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2006.
5. *Enciklopedijski leksikon Mozaik znanja. Tom 5, Istorija* [redaktor i urednik Radovan Samardžić], Interpres, Beograd, 1970.
6. Faroqhi, Suraiya: *Sultanovi podanici kultura i svakodnevnica u osmanskom carstvu*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2009.
7. Gilferding, Aleksandar: *Putovanje po Hercegovini, Bosni i staroj Srbiji*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1972.
8. Hadžibegić, Hamid: *Glavarina u osmanskoj državi*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1966.
9. Hadžibegović, Iljas: *Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914. godine*, Svjetlost, Sarajevo, 1980.
10. *Historija osmanske države i civilizacije I* (prir. Ekmeleddin Ihsanoglu), Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2004.
11. *Historija osmanske države i civilizacije II* (prir. Ekmeleddin Ihsanoglu), Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2004.
12. Hrelja, Kemal: *Industrija Bosne i Hercegovine do kraja Prvog svjetskog rata*, Savez društava ekonomista Jugoslavije, Beograd, 1961.
13. Hrelja, Kemal: *Privredna Istorija. Dio 2, Kapitalizam*, "Branko Đonović", Beograd 1963.

14. Hodžić, Refik: *Sarajevska pivara 1864-1989*, Sarajevska pivara, Sarajevo, 1989.
15. Kapidžić, Hamdija: *Ali - paša Rizvanbegović i njegovo doba*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2001.
16. Kreševljaković, Hamdija: *Izabrana djela I*, "Veselin Masleša", Sarajevo, 1991.
17. Kreševljaković, Hamdija: *Izabrana djela II*, "Veselin Masleša", Sarajevo, 1991.
18. Kreševljaković, Hamdija: *Izabrana djela IV : Prilozi za Političku Istoriju Bosne i Hercegovine u XVIII i XIX stoljeću*, "Veselin Masleša", Sarajevo 1991.
19. Kruševac, Todor: *Privredne prilike grada Sarajeva za vreme austro-ugarske uprave (1878-1918)*, Godišnjak istoriskog društva Bosne i Hercegovine godina VII, Sarajevo, 1956.
20. Lakatoš, Joso, Despić, Aco: *Industrija Bosne i Hercegovine*, Jugoslavenski Lloyd, Zagreb, 1924.
21. *Opća enciklopedija Jugoslovenskog leksikografskog zavoda 1*, Jugoslovenski leksikografski zavod, Zagreb 1977.
22. Prelog, Milan: *Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade, II dio (1739 – 1878.)*, Naklada J. Studnička i druga, Sarajevo, 2006.
23. Radušić, Edin: *Bosna i Hercegovina u Britanskoj politici od 1857. do 1878. godine*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2013.
24. Sarajevo almanah pregleda (urednici J.Kršić i J. Kušan), Mehmed Zilčić, *Dolazak Omer paše Latasa u Sarajevo*, Sarajevo: Pregled, Sarajevo, 1928.
25. Sarajevski kompas – *Činovničke trgovačke i obrtničke komore u Sarajevu, prvo godište 1921-22.*, uredio i izdao Novica Terzić, Štamparija bosanske pošte u Sarajevu, Sarajevo, 1921.
26. Skarić, Vladislav: *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do Austro – Ugarske okupacije*, Bosanska pošta, Sarajevo, 1937.
27. Sućeska, Avdo: *Ajani : prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka*, Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1965.
28. Šamić, Midhat: *Francuski putnici u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću (1836-1878)*, Iro „Veselin Masleša, Sarajevo, 1981.
29. Šljivo, Galib: *Bosna i Hercegovina 1861.-1869.*, Planjax, Tešanj, 2005.
30. Šljivo, Galib: *Bosna i Hercegovina 1869.-1878.*, Planjax, Tešanj, 2016.
31. Šljivo, Galib: *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću u spisima stranih izvještača*, Planjax, Tešanj, 2008.
32. Tepić, Ibrahim: „Bosna i Hercegovina od kraja XVIII stoljeća do austrougarske

okupacije 1878. godine“, u: *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1998.

33. Tofil, Nataša: *Finansijska konkurentnost preduzeća, Primjeri: Banjalučka i Sarajevska pivara*, Univerzitet za poslovni inženjering i menadžment Banja Luka, Ekonomski Fakultet, Banja Luka, 2015.
34. Younis, Hana: *Od dućana do pozorišta Sarajevska trgovačka elita 1851 – 1878.*, Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, Sarajevo, 2017.
35. Younis, Hana: *Svakodnevni život u Sarajevu u doba Topal Osman-paše (1861-1869.) (magistarski rad)*, Sarajevo, 2006.

### **3. Članci**

1. Bečić, Mehmed: *Osmansko tanzimatsko pravo i austrougarski pravni poredak u Bosni i Hercegovini*, Anali Pravnog fakulteta u Zenici, br. 12, god. 6, Zenica, 2013.
2. Donia, Robert, Fin – de – Siecle Sarajevo: „Habsburška transformacija osmanskog grada“, *Prilozi*, 32, Sarajevo, 2003., str. 149-178.
3. Durmišević, Enes: *Šerijatski sudovi u Bosni u drugoj polovini XIX stoljeća*, Anali Pravnog fakulteta u Zanici, br. 12, god. 6, Zenica, 2013.  
Mandić, Kosta: „Iz starog Sarajeva : Prva pivara u Sarajevu godine 1864.“, *Jugoslavenski list*, br. 120, 25. maja 1930.
4. Mujić, Muhamed A.: *Prilog proučavanju uživanja alkoholnih pića u Bosni i Hercegovini pod osmanskom vlašću*, Orijentalni institut u Sarajevu : Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1955.
5. Tepić, Ibrahim: *Osmanska vojska i policija u bosanskom vilajetu od 50 – ih do 70 – ih godina XIX vijeka ( Prema podacima iz sovjetskih arhiva )*, Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1986.

### **4. Internet**

1. Sarajevska pivara, dostupno na: <http://sarajevska-pivara.com/historijat/> Pristupljeno: 23.08.2017. godine.